

Latijnse Missen

In deze lijst zijn (tenzij anders vermeld) H. Missen opgenomen waarin de Romeinse liturgie geheel in het Latijn wordt gevierd, zowel volgens de gewone (het Missaal van 1970) als de buitengewone (het Missaal van 1962) vorm van de Romeinse ritus, eventueel met de lezingen en/of de voorbeden in het Nederlands.

Amsterdam:

De Krijtberg (H. Franciscus Xaverius), Singel 446, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970).

De Papegaai (H.H. Petrus en Paulus), Kalverstraat 58, Iedere zondag: 10.30 en 12.15 uur, iedere eerste vrijdag: 10.30 uur en hoogfeesten gezongen H. Missen (1970).

H. Agnes, Amstelveenseweg 161, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1962), Dinsdag t/m zaterdag: 11.00 uur gelezen H. Mis (1962).

Obrechtkerk (O.L.V. v/d Allerheiligste Rozenkrans), Jacob Obrechtstraat 30, Elke zondag: 11.00 uur H. Mis (1970).

Onze Lieve Vrouwekerk, Keizersgracht 220, Gemiddeld 1x per maand: 11.15 uur gezongen H. Mis (1970). Overige zondagen: B-mis.

Verrijzeniskerk (H. Marcusparochie), Louis Bouwmeesterstraat 76, Iedere derde zondag van de maand: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Assendelft: *H. Odulphus*, Dorpsstraat 570, Iedere maandag: 10.00 uur gelezen H. Mis (1962).

Beek (Limburg): *H. Martinus*, Burg. Janssenstraat 9, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Bierbeek (België):

Kapel van bet H. Aanschijn, Oude Geldenaaksebaan 2, Iedere zondag: 10.00 uur H. Mis met kort lof (1962).

's-Gravenhage: *St. Jacobus de Meerdere*, Parkstraat 65-A, Iedere zondag: 10.15 uur gezongen H. Mis (1970), (Doorgaans) elke 2e zaterdag van de maand: 10.30 uur H. Mis (1962).

Groningen: *St. Jozef (kathedraal)*, Radesingel 2, Elke eerste zondag van de maand: 9.00 uur gezongen H. Mis (1970), elke tweede en laatste zondag van de maand: 17.00 uur H. Mis (1970).

Haarlem: *St. Josephkerk*, Jansstraat 43, Iedere zondag: 10.45 uur gezongen H. Mis (1970).

Helmond: *Sint Jozefkerk*, Tolpost 1, Iedere donderdag: 19.00 uur H. Mis (1962).

Hengelo (Ov):

Basiliek van de H. Lambertus, Enschedesestraat 1, Iedere 14 dagen op zondag: 9.30 uur gezongen H. Mis (1970).

's-Hertogenbosch: *Sint Janscentrum*, Papenhulst 4, Iedere eerste vrijdag: 7.30 uur gelezen H. Mis (1970).

Hilversum: *St. Vitus*, Emmastraat 6, Iedere tweede zondag van de maand: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970). Eveneens op Paaszondag, Hemelvaart en Pinksterzondag.

Hintham: *St. Annakerk*, Hintham 43, Iedere zondag: 13.30 uur H. Mis (1962).

Leiden: *H. Lodenwijkerk*, Steenschuur 19, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970), Iedere dinsdag: 19.00 uur gezongen H. Mis (1962).

Limbricht: *H. Salvius*, Pastoor Janssenstraat 16, Iedere vrijdag: 19.00 uur gelezen H. Mis (1962).

Maastricht:

Basiliek van Onze Lieve Vrouw Sterre der Zee, O.L. Vrouweplein 7, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Basiliek van de H. Servatius, Keizer Karelplein 6, Elke 1e vrijdag van de maand: 9.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Meerssen:

Basiliek van bet H. Sacrament (H. Bartholomeus), Markt 17A, Iedere zondag: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970).

Munstergeleen: *St. Pancratius kerk*, Kerkstraat, Elke vrijdag: 8.30 uur gelezen H. Mis (1962).

Niel-bij-As (België): *Sint-Michaëlskapel*, Caelenbergstraat 40, Iedere zondag: 10.00 uur gezongen H. Mis (1962).

Nieuwegein: *H. Barbarakerk* (zijaltaar), Koninginnenlaan 1, Iedere maan-, dins-, donder-, vrij- en zaterdag: 7.30 uur gelezen H. Mis (1962). (Kerk open: 7.15 uur.)

Oosterbeek:

Kapel van bet St. Jozefshuis, Johannahoeve 4, Elke 2e en laatste zondag van de maand en op Palmzondag, Eerste Paasdag, Hemelvaartsdag, Pinksteren en Eerste Kerstdag: 11.30 uur gezongen H. Mis (1970). Zie ook: www.latijnsemis.nl.

Overijse (België): *Het Oude Klooster Maleizen*, Terhulpensteeweg 708, 3090 Overijse, Iedere zondag: 18.00 uur gezongen H. Mis (1962).

Rijswijk: *H. Bonifatiuskerk*, Van Vredenburgweg 69, Elke 2 weken: 11.00 uur H. Mis (1970).

Stein (Limburg): *Kapel van bet Bitter Lijden*, Vaart 1, www.kapelstein.nl. Iedere zondag: 8.30 uur gelezen H. Mis (1962).

Tilburg: *H. Margarita Maria Alacoque*, Ringbaan West 300, Elke dinsdag: 7.30 uur H. Mis (1962).

Utrecht: *Sint Catharinakathedraal (Vredeskapel)*, Lange Nieuwstraat 36, Elke eerste donderdag: 19.00 uur H. Mis (1962).

Vaals: *Abdij St. Benedictusberg*, Mamelis 39, 6295 NA Lemiers, Dagelijks: 9.30 uur gezongen H. Mis (1970).

Velp: *OLV' Visitatie Kerk*, Emmastraat 18, Elke tweede en laatste zondag van de maand: 11.30 uur (1970). Meer informatie: www.latijnsemis.nl/index.php

Vlissingen: *O.L. Vrouwe Kerk*, Singel 106, enkele keren per jaar H. Mis (1962). Tijden: zie de agenda op <http://tridentijnsvlissingen.blogspot.nl/>

Vught: *H. Hartkerk*, Loeffplein 1, Elke vrijdag: 9.30 uur H. Mis (1962).

Warfhuizen: *Kluis- en bedevaartkapel van Onze Lieve Vrouwe van de Besloten Tuin*, Baron van Asbeckweg 13, Iedere maandag t/m zaterdag: 10.00 uur H. Mis (1962), Iedere zondag: 11.00 uur H. Mis (1962). NB Op de eerste zondag van de maand is er geen H. Mis. Meer informatie: www.beslotentuin.nl/liturgie

Zwolle: *Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming*, Ossenmarkt 40, Doorgaans elke 2e zondag van de maand: 11.00 uur gezongen H. Mis (1970, B-Mis).

Radio Vaticana: Dagelijks: 7.30 uur gelezen H. Mis (1970). Zie www.radiovaticana.va voor radiofrequenties en andere luistermogelijkheden.

Ten geleide

Beste lezer,

In dit Paasbulletin volgt op de traditiegetrouwe abdijpreek het eerste deel van een lezing gehouden door professor A. Grillo voor het Institut Supérieur de Liturgie, met als titel *Sacramenteel handelen als herbronning van het geloof*. De tekst van de lezing verscheen eerder in *La Maison-Dieu*, dat vorig jaar een speciale uitgave wijdde aan het colloquium *Devenir chrétien par la liturgie* ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het instituut.

Hierop in zekere zin aansluitend behandelt redacteur K. Wiecherink in een volgend artikel de betekenis van Romano Guardini (1885-1968) voor de perceptie van de liturgie, met name vanwege zijn werk *Vom Geist der Liturgie*, dat heden ten dage opnieuw in de belangstelling staat. Het werk dat in 1918 verscheen, maakte de priester-theoloog tot zijn eigen verbazing op slag bekend als liturgist. Jaren later beschouwde Joseph Ratzinger het boek als “het ontwakken van de Liturgische Beweging in Duitsland.”

Twee van de volgende bijdragen voor dit bulletin zijn van de hand van gastschrijver David Oostveen, één betreft een vertaling van de voordracht van professor Michael Fiedrowicz met als titel *De hoop op opstanding en de voorstellingen van het hiernamaals in de vroege Kerk*. De tweede bijdrage is een verslag van een voettocht van Parijs naar Chartres onder de vleugels van *Notre Dame de Chrétienté*, een jaarlijkse bedevaart rond Pinksteren, die meer dan tienduizend pelgrims van over de hele wereld aantrekt en die u als lezer wellicht zal doen verlangen eveneens de wandelschoenen aan te trekken.

Verder doet redacteur H. van Heijningen verslag van een recente regio-bijeenkomst te Velp. Het voorbeeld van deze geslaagde dag, met als thema *Het gregoriaanse getijdengebed*, kan weleens het begin inluiden van een regionale opleving van de Vereniging en maakt duidelijk dat – of zij nu vereniging is of stichting wordt – haar elan mede wordt bepaald door het engagement van haar leden. Bij het verenigingsnieuws ter afsluiting treft u de aankondiging van de liturgische vormingsdagen voor de gewone en de buitengewone vorm van de Romeinse ritus, die van 24 t/m 26 juni in Priorij Nazareth, Klooster Oude Munt te Tegelen, zullen worden gehouden.

De redactie hoopt dat dit bulletin u veel inspiratie zal brengen, en wenst u in deze veertigdagentijd, die ons ten diepste wil verenigen met het Lijden en de Verrijzenis van Christus, een Zalig Pasen.

Inhoud

Ten geleide 01

Abdijpreek 02

Sacramenteel handelen als herbronning 04

Over de geest van de liturgie 10

Gedicht 17

Het nieuwe van de opstandingsboodschap 18

Gregoriaans in theorie en praktijk 22

Van kathedraal naar kathedraal 26

Verenigingsnieuws 31

Adressen 32

Abdijpreek

Dierbaren,

Heb je een goed voorkomen? Heb je de gewenste leeftijd? Heb je de vereiste diploma's? Heb je flair? Heb je een goed image? Heb je het vermogen om te organiseren, om gemakkelijk contacten te leggen, om vlot en helder te spreken? Heb je tact? Heb je ervaring, ook op computergebied? Heb je de vakliteratuur voldoende bijgehouden? Heb je een rijbewijs? Heb je een auto?

Dat zijn zoal de vragen die wij, mensen, stellen, als er iemand moet worden aangenomen voor een belangrijke, leidinggevende taak. En dat is goed; zo moet het eenvoudig in het maatschappelijk leven.

In het evangelie van vandaag zien wij iets anders. Jezus stelt Petrus aan tot herder over zijn Kerk. Voorwaar geen geringe taak! Maar hij stelt géén van de vragen die we zojuist hoorden. Hij stelt maar één vraag: "Heb

je Mij lief (Joh. 21,15-17)?" Jezus vraagt dat met alle nadruk, tot driemaal toe, met enkele kleine varianten. Maar in de kern is het telkens dezelfde vraag: "Heb je Mij lief?"

Niet: Heb je Mij altijd liefgehad? Niet: Ben je Mij altijd trouw gebleven? Niet: Ben je altijd consequent geweest in het navolgen van Mij? Nee, heel simpel, in het hier en nu: "Heb je Mij lief?"

Jezus vraagt dat niet aan Petrus alléén. Hij vraagt het ook aan ons, aan u en mij, vandaag, hier en nu: "Heb je Mij lief?" Ook met die op het eerste gezicht wat merkwaardige variant: "Heb je Mij méér lief dan dezen Mij liefhebben?"

En dan kunnen we ons afvragen: Hoe kan ik dat weten? Ik kan toch niet in andermans hart kijken? Ik kan toch niet beoordelen of ik méér van Jezus houd dan die of die? Toch antwoordt Petrus met "Ja",

Jean-Baptiste Jouvenet, De wonderbaarlijke vangst

overigens zonder enige nadruk te leggen op het verschil met de anderen: “Ja Heer, Gij weet dat ik U bemin”(Joh. 21,15).

Want liefde is niet met een meetlat te meten; liefde heeft altijd iets unieks, zoals de H. kleine Teresia zo goed beseftte, toen ze schreef: “Ik wil U beminnen zoals U nog nooit door iemand bemind bent op aarde”. Precies in die unieke eigenheid – door God zelf gegeven – gaat onze liefde die van anderen te boven, kunnen wij Jezus iets geven dat niemand anders op aarde Hem geven kan.

Ik denk, dat het belangrijk is om dat te beseffen. Dat wijzelf een unieke waardigheid hebben voor God en dat ook al onze medemensen zo’n unieke waardigheid hebben. Het kan ons behoeden voor verachting van onszelf of onze naaste. Het kan ons de ogen openen voor wat God ons en de anderen geschonken heeft, wat Hij ook ziet in het diepste van ons hart, en wat Hij zo graag tot volle ontplooiing ziet komen, in het beantwoorden van zijn ene vraag: “Heb je Mij lief?”

Als wij daar, samen met Petrus, ja op durven zeggen, met geheel ons hart, met al onze persoonlijke creativiteit, dan groeien wij geestelijk van dag tot dag; dan zullen wij allemaal mogen worden als die “grote vissen”, bijeengebracht op Jezus’ woord, in een verbazingwekkende hoeveelheid. “En ofschoon het er zo veel waren, scheurde het net niet” (Joh. 21,11), staat er in het evangelie. Het is een beeld van de eenheid van degenen die in Jezus geloven, eenheid die helaas, in loop van de geschiedenis, minstens ten dele verloren is gegaan.

Bidden wij met heel ons hart, dat die eenheid hersteld mag worden, geheel en al, en proberen wij daartoe ook in ons concrete leven alles bij te dragen wat wij maar kunnen, door een steeds vuriger “ja” op die ene vraag van Jezus: “Heb je Mij lief?”

Moge Moeder Maria, de enige die dit “ja” helemaal ten volle, in woord en daad, gegeven heeft, ons daarbij helpen door haar voorspraak en haar voorbeeld, en ons zo allen geleiden tot de volmaakte eenheid van de liefde in de hemel. Amen.

Derde zondag van Pasen, 10 april 2016

“Niet: Ben je altijd consequent geweest in het navolgen van Mij? Nee, heel simpel, in het hier en nu: ‘Heb je Mij lief?’”

Sacramenteel handelen als herbronning van het geloof

Het sacrament als ritueel handelen | Tekst: Andrea Grillo, theoloog

De Liturgische Beweging heeft goed begrepen dat de liturgie een herbronning van het geloof beoogt te zijn, door een andere manier van handelen te ontplooiën ten opzichte van ethisch of juridisch gedrag. Wij kunnen echter niet aan het feit voorbijgaan dat wij erfgenaam zijn van een voornamelijk juridisch en ethisch verstaan van de sacramenten (zoals de eucharistie en het huwelijk).

In dit essay van prof. Andrea Grillo, uitgesproken op het colloquium “Devenir chrétien par la liturgie”, ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het Institut Supérieur de Liturgie, wordt nauwkeurig in kaart gebracht hoe deze twee benaderingen aan elkaar tegengesteld zijn, met elkaar in wisselwerking treden en soms samenkomen met het specifieke onherleidbare karakter van het ritueel handelen. Andrea Grillo is professor aan het Instituto di Liturgia Pastorale te Padua en aan het Pauselijk Instituut St. Anselmus te Rome. Dit is het eerste deel, in het zomerbulletin volgt het tweede en laatste deel.

“De functie van het handelen is er derhalve in gelegen de ziel te ontwikkelen en vorm te geven. Ongetwijfeld bepaalt zij haar en lijkt haar zelfs uit te putten, alsof de inspanning een verarming van het leven zou zijn, en alsof de uitvoering de intentie in waarde zou doen verminderen, zonder dat de werkelijkheid ooit met het ideaal samengaat. Het is echter noodzakelijk om boven deze uiterlijke schijn uit te stijgen.” (M. Blondel)¹

Inleiding

Vanaf de 19de eeuw heeft zich een liturgische traditie van nieuwe moderniteit ontwikkeld. In de 20ste eeuw werd deze traditie min of meer expliciet de Liturgische Beweging genoemd en bekrachtigde daarmee de sociale differentiatie (volgens Niklas Luhmann) die de Staat op onomkeerbare wijze in het Europese bewustzijn had binnengebracht. In deze complexe nieuwe context heeft de Liturgische Beweging getracht de traditie van het christelijke – met name katholieke – geloof te bewaren (en daartoe ruimte tot uitdrukking te geven), door een podium te bieden voor een oorspronkelijke en gedifferentieerde lezing van het rituele handelen. De verandering van de rol van het sacramenteel handelen is beslist een van de meest vernieuwende aspecten die de

De auteur: theoloog Andrea Grillo

Liturgische Beweging vanaf de tweede helft van de 19de eeuw in de Europese katholieke cultuur heeft geïntroduceerd.

Ik moet zeggen dat een gedetailleerde analyse van strategische argumentaties door de vroegste liturgische auteurs tamelijk duidelijk een dubbel fenomeen van bijzonder belang laat zien, waarop ik uw aandacht zou willen vestigen.

- Enerzijds worden nieuwe categorieën ontwikkeld (“spel”, “levensvorm”, “geloofsmysterie”, “totaalgedachte”) om de eigenheid van het ritueel handelen te behouden. Deze eigenheid scheen immers niet meer door de gebruikelijke categorieën gewaarborgd te worden, *per reductionem*, volgens de strategieën van begrip, uitleg en ervaring, die de antieke en middeleeuwse wereld en de eerste modernistische stroming hadden ontwikkeld. Met andere woorden: de vóór-moderne wereld meende de riten uit te leggen en te begrijpen door zich tevreden te stellen met hun begripsmatige inhoud, hun betekenis, of met het benadrukken

van hun dwingende vorm. In de context van een niet traditionele, hogelijk gedifferentieerde en gesecculariseerde cultuur voldeden deze concepten echter niet meer en bleken zij zelfs contraproductief, doordat zij een ernstige vervorming van de liturgische ervaring zelf teweegbrachten.

- Anderzijds ontstond als gevolg daarvan de noodzaak het rituele handelen in te kaderen en te omschrijven ten opzichte van werkelijkheden die erop leken. Deze zouden immers de eigenlijke betekenis en de bemiddeling als bestaansreden die erin besloten lagen, hebben kunnen vernietigen. Dit kan geplaatst worden in een universitaire manier van denken en argumenteren die dag na dag meer terrein wonnen. In de 19de eeuw ontstaat zo voor het eerst de eis om het rituele handelen in zijn onherleidbare autonomie te *rechtvaardigen*. Het gaat er niet alleen om haar te onderscheiden van een dogmatische of geopenbaarde inhoud, maar ook om haar een plaats te geven ten opzichte van “canoniek” of “moreel” handelen. Dat de liturgie een andere wijze van handelen is met betrekking tot de ethische of juridische gesteldheid, wordt een weliswaar impliciet, maar tevens duidelijk aanwezig thema van een hele reeks historische, filologische, antropologische en sociologische onderzoeken en van wetenschappelijk vergelijkende godsdienstonderzoeken.

De ontwikkeling van dit conceptuele tweesporenbeleid door de Liturgische Beweging kan worden omschreven als de verbinding tussen een *pars construens* (het ontstaan van een theorie eigen aan het “liturgisch handelen”) en een *pars destruens* (met een groeiende differentiatie van het rituele handelen ten opzichte van andere christelijke uitingsvormen). Hiermee werd het in de ontwikkeling van de liturgische theologie noodzakelijk om een kritische dialoog met andere methoden van interpretatie

van de rituele ervaring aan te gaan, met name met de klassieke manier om de eredienst te verstaan als een “oefening van deugd” (in thomistische termen: de deugd van de godsdienst als onderdeel van de kardinale deugd van rechtvaardigheid) of als “het toepassen van de regels” (volgens een rubricistisch juridische visie).

Het spreekt vanzelf dat deze pogingen om de traditie te herzien van meet af aan de schijn had een ontkenning van de traditie te zijn. Toentertijd – en ook nu nog enigermate – was dat beangstigend! Wat mij van beslissend belang lijkt – en wat aan het licht gebracht dient te worden – is het feit dat deze ontmoeting c.q. botsing tussen liturgische theologie enerzijds, en de moraal en het recht anderzijds (dat wil zeggen de twee hoofdstromingen ten faveure van een hermeneutiek van het handelen) een sterke spanning heeft opgeroepen en een grootse poging tot onderscheiding heeft teweeggebracht, die niettemin als het ware de gevangene bleef van bepaalde betwifelbare vanzelfspekendheden. Deze wil ik in het eerste deel van deze conferentie onderzoeken (1). Vervolgens zou ik de problematiek willen omdraaien en de liturgie en sacramenten willen beschouwen binnen de categorieën van moraal en recht (2), om zo enkele specifieke eigenschappen van het ritueel handelen goed in kaart te kunnen brengen. Dit verplicht mij om een autonome omkadering te bevorderen die werkelijk verschilt met de eisen van overeenstemming met het moreel bewustzijn en de gevestigde juris (3). Een reeks eerste conclusies en mogelijkheden (5) – voorafgegaan door enkele voorbeelden genomen uit de sacramenten van de eucharistie en het huwelijk (4) – gestaafd met documentatie, sluiten het exposé af. Als een soort tweede conclusie noem ik in de bijlage enkele punten die een dergelijke discussie hebben gevoed (en ook in de toekomst kunnen voeden) door de bijdragen van het Institut Supérieur de Liturgie van Parijs.

Sacramenteel handelen als herbronning van het geloof

I. Enkele betwifelbare vanzelfsprekendheden als vooronderstellingen

De bewustwording van het onderscheid tussen het juridische, het morele en het rituele dateert uit een tamelijk recent verleden en culmineert in de nieuwe moderniteit. Het manifesteert zich op samenhangende wijze door een toegenomen spanning tussen *innerlijk* en *uiterlijk geweten*, een spanning die eveneens kenmerkend is voor de moderne ontwikkeling. Echter de evolutie van de morele sfeer tegenover de juridische sfeer (met een wederkerige intensivering van een subjectief recht tegenover een objectieve moraal) zegt nog niets over het specifieke domein van het rituele. Veeleer zou de in menig opzicht verrassende moderne ontwikkeling van een nieuwe rolverdeling tussen moraal en recht kunnen leiden tot een ernstige onderwaardering van de liturgische ervaring. Met het risico een betwifelbare vanzelfsprekendheid te worden, kristalliseert een dergelijk misverstand zich uit in een dubbel perspectief, waarvan de uitkomst een zeker onbegrip meebrengt voor de eigenheid van het ritueel handelen. Dat is te wijten aan een polarisatie tussen de objectieve evidentie van het recht en de subjectieve evidentie van de moraal, maar ook, parallel daaraan, aan het ontstaan van een subjectieve interpretatie van het recht tegenover een moraal die meer en meer als objectief begrepen wordt.

In het eerste geval wordt het ritueel handelen verstaan in het verlengde van een legaal en formeel handelen, dat wil zeggen van gehoorzaamheid aan een wet die de aard van het ritueel handelen afvlakt, om ten slotte gereduceerd te worden tot conformiteit aan een *ordo*. De liturgie is dan niet veel meer dan een geïnternaliseerde wet, een innerlijke uiterlijkheid, een *ritus servandus*. In het tweede geval wordt het ritueel handelen begrepen in het verlengde van moreel handelen, dat wil zeggen van gehoorzaamheid aan het bewustzijn, die de oorspronkelijkheid, intensiteit en samenhang van het ritueel op subjectieve wijze beschouwt. Zo verwordt de liturgie tot een bewustzijn van het gebaar, tot een uiterlijke moraal.

Naast deze twee reducties moeten we het andere aspect van de vraagstelling niet uit het oog verliezen, te weten de formalisering van een subjectief begrip van het recht en van een objectief begrip van de moraal. Deze traditionele herlezingen van de nieuwe moderniteit hebben immers een niet geringe invloed op de opvattingen over liturgie, zoals bijvoorbeeld het subjectieve recht van de gedoopte. Daarbij kunnen we denken aan het toenemende belang van een dergelijke herlezing voor een zinvol doch niettemin onvolledig verstaan van de *participatio actuosa*, voor de vorm van de objectieve moraal of van de objectiviteit van de moraal. Zo wordt liturgie opgevat als

een uitwendig vormgegeven herhaling van een morele objectiviteit waaraan de ziel gehouden is.

Deze geschetste ontwikkeling zou bestempeld kunnen worden als een juridisch morele polarisatie van het ritueel. Zo'n fenomeen is – tot onze verrassing! – zowel het gevolg als de oorzaak van de heersende secularisatie. “Het seculiere tijdperk” werkt dit in de hand én eist dit op, zonder te kunnen verhinderen dat dit proces leidt tot het stellen van nieuwe vragen ten aanzien van wat nu wezenlijk het nieuwe is dat de Liturgische Beweging aan de 19de en 20ste eeuw bood: namelijk de ontdekking van een echte onafhankelijkheid van

Peter Paul Rubens, De verdedigers van de eucharistie (detail). Museo del Prado, Madrid, Spanje.

het ritueel handelen ten opzichte van het juridisch en moreel handelen. Men zou zelfs min of meer kunnen beweren dat de Liturgische Beweging en de theologie van de liturgie dáár ontstaan waar de redenen van deze onherleidbaarheid van het ritueel duidelijk worden, dáár waar zij tot uitdrukking worden gebracht, en dáár waar zij beginnen met het structureren van denken en handelen van de Kerk.

Een dergelijke ontwikkeling bracht evenwel een hele reeks neveneffecten mee die niet te voorzien waren. Ik zou thans enige belangrijke effecten hiervan onder de aandacht willen brengen. Maar eerst wil ik benadrukken dat er in het algemeen ten aanzien van dit onderwerp overkoepelende visies hebben ontbroken. In feite, vanwege de overigens begrijpelijke noodzaak om een nieuwe interpretatie van de liturgische traditie te rechtvaardigen, is men in de verleiding gekomen om het gezichtspunt waarmee rekening gehouden moest worden, te negeren, in plaats van het te weerleggen of het een nieuwe plaats te geven. Met andere woorden, de Liturgische Beweging heeft nieuwe redenen gegeven voor het ritueel handelen, redenen die niet te herleiden zijn tot juridische, rubricistische of morele kwesties. Hierdoor loopt de Liturgische Beweging echter het risico te vergeten dat het ritueel handelen, juist om zijn autonomie te bewaren, eveneens vergt dat (oude of nieuwe) vormen van juridische en morele autoriteit opkomen, waarzonder de eredienst zijn natuurlijkheid en zijn uitvoerbaarheid zou kunnen verliezen.

Wat waren die neveneffecten?

De logica van de rechtvaardiging van het ritueel handelen speelde zich af op het middenveld, tussen

juridische objectiviteit en morele subjectiviteit. Zo'n evolutie heeft er echter toe geleid de redenen van de autonomie te bestuderen ten koste van de eisen van overeenkomst. Dat bood enerzijds ruimte voor de ontdekking van een intersubjectieve nuanciering van de symbolische en rituele handelswijze. De logica is niet meer "passend en goed" / *dignum et iustum* (dat wil zeggen wat vereist en juist is), maar wat voltooid en ervaren wordt (het actieve en het passieve). Anderzijds heeft de verwijdering van het ritueel van de andere connotatie, een voorspelbaar verzet gevoed dat moraal en recht tegenover elkaar plaatst. Vandaar dat het geen verbazing wekt dat wij vanuit de antropologie (van Victor Turner of Roy A. Rappaport) opnieuw moeten aanleren wat wij door de theologische grootmeesters van de Liturgische Beweging hadden afgeleerd.

De polemiek van de liturgisten tegen moralisten en juristen (en tegen dogmatici) èn de wederzijdse polemiek van juristen, moralisten (en dogmatici) tegen liturgisten, is vooral in de jaren 1960-1980 hoog opgelopen en heeft een zwaar stempel gedrukt op de periode van de liturgische hervorming. Dat heeft geleid tot een uitwendige relatie tussen liturgie en recht, alsof zij aan elkaar tegengesteld waren en niet wezenlijk verbonden waren. Toch is het duidelijk dat, ook al was de hervorming slechts een instrument (en geen doel op zichzelf), een echte *herderlijke* bemoeienis in staat zou moeten zijn om een structurele verbinding te maken tussen de verschillende verschijningsvormen. Indien de "herderlijke" eis serieus wordt genomen zoals deze door het Tweede Vaticaans Concilie is geformuleerd en met kracht in de katholieke traditie is gepromulgeerd, is dit zelfs zeer urgent geworden.

Sacramenteel handelen als herbronning van het geloof

Het hernemen van de waarde van de ervaring als sleutel van de postconciulaire ecclesiologie heeft daarentegen de illusie gewekt van een waarachtige continuïteit tussen liturgie en leven. Met als gevolg een krachtige morele vordering van de rite en een afname van uiterlijkheid en ondoorzichtige ritualiteit tegenover de intenties van het bewustzijn – een dergelijke afname zou zelfs kunnen leiden tot het slechten van iedere afstand. Deze al te simplistische interpretatie van de vanzelfsprekende continuïteit tussen rite en moraal stoelt op een schematische opvatting van het juridische in termen als de subjectieve rechten van de gedoopte, waarmee de bemiddelende rol van de rite ten onrechte wordt herleid tot een versluiering van de samenhang tussen leven en geloof. Met andere woorden: de relatie tussen geloof en leven wordt niet meer uitgedrukt door de notie van waarde, maar door de notie van mysterie. Dat impliceert een ander soort verband tussen ritueel, recht en moraal.

Men zou kunnen zeggen dat deze tendenzen hoe dan ook onvermijdelijk waren. Zij hebben echter voor lange tijd een realistisch begrip van de redenen voor een nieuwe liturgische discipline in de weg gestaan (evenals overigens voor ecclesiastische experimenten met betrekking tot de rite, die daaruit voortvloeiden) en van de vasthoudendheid van de *ordines liturgici* en het moreel bewustzijn. Daarom is het vandaag de dag noodzakelijk om de blik te verruimen en te trachten de betekenis van het ritueel handelen te hervinden, zoals zij van oudsher werd beschouwd, inclusief herleiding naar het juridische en morele. Voor alle duidelijkheid herhaal ik dat hetgeen wij (juridische en morele) herleiding noemen, niet anders is dan de vertrouwde klassieke vormen van uitleg en begrip van het rituele, in een wereld die de oorspronkelijke beweegredenen van rituele bemiddeling is kwijtgeraakt. Het effect van deze reductie (tevens een soort misvorming, een misleidende vertaling van de liturgische ervaring) is niet enkel en alleen het gevolg van een klassieke doctrine of discipline. Zij wordt veeleer veroorzaakt door een gebrek aan antropologische en sociologische ondersteuning in overeenstemming met uitleg en begripsvorming – die daardoor thans, maar niet alleen nu, reducerend

wordt, ten koste van een experiment waarvan zij de bemiddeling zou moeten zijn. Met zou kunnen zeggen dat een “zeer gedifferentieerde” cultuur of maatschappij niet meer kan velen dat een liturgisch experiment herleid wordt tot het terrein van recht of moraal; toch lukt het haar niet om haar eigen voorstellingen van de rite te zuiveren van dergelijke juridische en morele uitleg.

In deze context stemt de groei van de zogenaamde “menswetenschappen” – met alles wat die met zich brengen ten faveure van de “liturgische wetenschap” dat niet louter archeologisch of filologisch is – wonderwel overeen met de betekenisvolle sociale differentiatie van de nieuwe moderniteit. Enerzijds zijn de menswetenschappen een antwoord op een nieuwe positionering van de ervaring. Anderzijds geven zij een nieuwe dimensie aan de ervaring van religie en eredienst. Dankzij deze wetenschappen ontwikkelt zich dit dubbele niveau van geestelijk bewustzijn dat wij schetsten, met het kenmerk van een nieuw begrip van de rite en van onderscheid tussen ritueel handelen, moreel handelen en juridisch handelen.

II. De liturgie, moreel en juridisch beschouwd

Bekijken wij thans de voorafgaande situatie. Om redenen die wij net aangaven, is het niet zinvol om terug te komen op de gewone klassieke uitleg van de liturgie aan de hand van een juridisch en moreel begrippenkader. In de lange middeleeuwse en moderne traditie is het begrijpelijk en gebruikelijk dat het juridische kader van de wet samenvalt met de volledige uitdrukking en formalisering van de rituele ervaring. Deze opvatting van de rite als wet, als norm en als plicht – beschouwing waar de uitdrukking *ritus servandus* van het Tridentijns Missaal aan ontleend is – blijft fundamenteel tot aan Pius XII en ook bij Paulus VI speelt zij een rol van betekenis. Hoe zouden wij hierbij het beroemde concluderende discours van de tweede sessie van het Concilie kunnen vergeten:

“Overigens hebben deze vurige en moeilijke discussies al een zeker uitstekend resultaat bereikt: want het onderwerp, dat vóór al de andere behandeld is en dat krachtens haar wezen en haar waardige plaats in de Kerk

in zekere zin het verhevenste is, namelijk de heilige Liturgie, is met een gunstige uitslag bekroond en wordt vandaag door Ons op plechtige wijze afgekondigd. Daarover verheugen Wij Ons met een oprechte vreugde. Wij constateren immers dat hierin de waarden en de plichten in een harmonische verhouding tot elkaar staan, want wij erkennen hierdoor:

- aan God moet de hoogste plaats worden toegekend;
- het gebed tot God is onze eerste plicht;
- de H. Liturgie is de eerste bron van die gemeenschap met God, waardoor het goddelijk leven aan ons wordt medegedeeld;
- het is de eerste leerschool van ons geestelijk leven;
- het is de eerste gave welke wij aan de gelovigen moeten schenken, die met ons door het geloof en door gebedsijver verbonden zijn;
- het is tenslotte de eerste uitnodiging aan de mensen om hun stilzwijgen te doen overgaan in een heerlijk en waarachtig gebed en om die onuitsprekelijke kracht te gevoelen, welke de ziel als het ware verkwikt en welke gelegen is in het gezamenlijk bezingen van de lof van God en van de verwachting der mensen door Jezus Christus en in de Heilige Geest.”

Wij moeten ons hier dus serieus afvragen waarom de noties wet, plicht en deugd zo van beslissend belang zijn geweest, om te begrijpen dat de ervaring van het rituele vanaf de 19de eeuw op zoek is gegaan naar andere vormen van verstaan en van rechtvaardiging. In het discours van Paulus VI lijkt de erfenis van zo'n taal overduidelijk aanwezig, terwijl de notie van *gave* nog nauwelijks doordringt.

De juridische gedachtegang vertaalt de integrale cultus naar een oppermachtige wet en absolute gehoorzaamheid. De morele gedachtegang onderstreept op haar beurt de notie van deugd (van rechtvaardigheid, van godsdienst), die haar in staat stelt om het verschil te onderzoeken tussen uiterlijke cultus en innerlijke cultus. Maar deze juridische en morele interpretatiestrategieën brengen de nuancering van het *handelen* dat de ritus uitmaakt in de verdrukking en leiden de aandacht af naar de sacramentele of dogmatische inhoud. Aan het handelen zelf kennen zij slechts ondergeschikt belang toe.

We moeten toegeven dat een dergelijke juridische en morele lezing van de liturgie voornamelijk berust op een impliciet intellectualistische erfenis: het handelen is slechts de uitvoering van een bepaalde inhoud. Alleen de inhoud doet dan terzake en niet de vormgeving. Zo verschuift de aandachtige betrokkenheid naar zuivere contemplatie. Of, in andere bewoordingen, indien het einddoel de openbaring van God is, blijft elk handelen slechts een middel, een instrument waarvan

het doel is dat wat gezien wordt. Er is geen plaats meer voor een theoretische ruimte om het handelen zelf in zijn eigen duurzaamheid te begrijpen (te zien). Het heeft dan geen andere waarde dan als een element ten dienste van wat gezien wordt.

Ook heden ten dage heeft deze visie een brede aanhang. Historisch gezien betekende deze opvatting een afremming voor de Liturgische Beweging, voor de theologie van de liturgie en zelfs voor de liturgische hervorming. Zij is geworteld in een intellectualisering van het geloof, een tendens om de openbaring met doctrinale begrippen te interpreteren die aan het handelen slechts een juridische en morele functie toekent. Een fundamenteel oorspronkelijk handelen is als zodanig niet denkbaar – alleen het Zijn of de gedachte van het Zijn kan oorspronkelijk zijn. Zo kunnen wij begrijpen dat er geen plaats is voor een hernieuwde opvatting van het ritueel. En toch blijkt het hier niet om een nieuwe opvatting te gaan, maar wel degelijk om een oudere.

In deel twee:

III. Ontwikkeling van een nieuwe categorie: het ritueel handelen

IV. De eucharistie en het huwelijk als symptomatische plaatsen van verzet

- Eerste conclusie: de noodzakelijke correlatie van handelen
- Tweede conclusie: de weg aangeduid door het ISL

Noten

1 Maurice Blondel, *L'action* (1893), Paris, PUF, 1993, p. 467.

Over de geest van de liturgie

Tekst: Karel Wiecherink

De invloed van Romano Guardini (1885-1968) op de Kerk is niet te onderschatten. Zijn Verzamelde Werken omvatten 41 delen, waarin hij een scala aan onderwerpen bestrijkt. Naast cultuurkritiek zien we beschouwingen over literatuur: hij heeft geschreven over Dante, Dostojevski, Rilke, Pascal en anderen. Zijn filosofische geschriften reiken van werken over Plato tot praktische filosofie. Verder zijn er meditaties over de Schrift, het gebedsleven, mystiek, prekenverzamelingen, een autobiografie. Veel bekendheid oogstte hij in Nederland met zijn 'Jezusbiografie' *De Heer*, in de vertaling van Gabriël Smit. Hij was in veel opzichten een voorloper van Vaticanum II. Nochtans is hij in de zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw enigszins in de vergetelheid geraakt. In de grote afbraak, die hij overigens zag aankomen, werden zijn veelzijdigheid en diepgang minder gewaardeerd. Niettemin is er nu al weer jaren sprake van een bescheiden Guardini-revival, waaraan de toonaangevende biografie *Romano Guardini, Kontouren des Lebens und Spuren des Denkens* van Hanna-Barbara Gerl-Falkovitz, die in 1985 verscheen, onmiskenbaar heeft bijgedragen. Inmiddels is er een zaligverklaringsproces in gang gezet.

Vom Geist der Liturgie

In 1918 verscheen *Vom Geist der Liturgie*. Joseph Ratzinger beschouwde dit boek als "het ontwaken van de Liturgische Beweging in Duitsland." En inderdaad, dit boekje maakte Guardini tot zijn eigen verbazing op slag bekend als liturgist. Want wat was er gebeurd? Guardini had een vriend op diens verzoek een aantal brieven gestuurd, waarin hij in gewone taal aangaf wat zijns inziens de essentie van liturgie is. Deze bekende was onder de indruk en hij liet ze aan een bevriende pater van de abdij Maria Laach lezen, die er vervolgens mee naar zijn abt toog. Maria Laach was op dat moment al een centrum van de Liturgische Beweging en abt Ildefons Herwegen was een van de centrale figuren daarin. 1918 was het jaar van de Duitse nederlaag in de Eerste Wereldoorlog en de daarop volgende ineenstorting van het Duitse keizerrijk. In dit onrustige tijdperk, waarin chaos en revolutie hand in hand gingen, werd sterk de behoefte gevoeld om tot een nieuwe geestelijke oriëntatie te komen. De Kerk zou hierin een voortrekkersrol kunnen spelen en wel in het bijzonder door hernieuwde aandacht voor de liturgie. Een reeks

boeken onder de noemer *Ecclesia Orans* zou dat streven moeten ondersteunen. Herwegen was zo enthousiast over Guardini's brieven dat hij voorstelde om met een bewerking daarvan de serie te openen.

Heiliging en gemeenschap

Vom Geist der Liturgie wordt door Herwegen ingeleid. Twee centrale zinnen in zijn bijdrage vertolken het credo van de Liturgische Beweging: "Slechts aanbeddend vinden wij heling en heiliging." Oftewel: de naar buiten gerichte Kerk dient zich weer op haar essentie te richten: nader tot God te komen. En: "Een organische gemeenschap, die op God gericht is, moet een openbare gemeenschappelijke ritus hebben." Met andere woorden: het gebed van de enkeling krijgt door de gezamenlijke liturgie een objectief fundament in het lichaam van Christus.

Over het liturgisch bidden gaat de eerste van Guardini's verhandelingen. De genade – zo stelt hij – heeft een bepaalde overeenkomst met de natuur. Een gezond geestesleven is onderworpen aan zekere uitgangspunten die niet ongestraft kunnen worden genegeerd. De enkeling kan zich nog wel eens een uitzondering permitteren. De gemeenschappelijke inrichting van het

Abt Ildefons Herwegen

geloofsleven is echter niet incidenteel en voldoet niet per se aan de behoeften van het ogenblik. Zij is op continuïteit gericht. Eventuele ‘constructiefouten’ zullen daarin dus onherroepelijk tot uitdrukking komen. De liturgie van de Kerk heeft zich in de loop der tijd tot een *via ordinaria* kunnen ontwikkelen. Liturgie is zaak van de gemeenschap, niet van het individu of van een groep individuen. Nu is liturgie in de zin van rituele godsdienstoefening (de H. Mis) niet de enige vorm van eredienst. Er zijn godsdienstige bijeenkomsten die een vrijere vorm aannemen en die vaak een meer individuele aanleiding hebben (herdenkingsbijeenkomst, aanbidding, bedevaart). Dat is ook goed, omdat deze tegemoet komen aan de behoeften van plaats, tijd en omstandigheden. Dit wil niet zeggen dat hier sprake is van een tegenstelling. Dit soort samenkomsten dient zich te spiegelen aan de liturgie en in die liturgie zullen eventuele afwijkingen het eenvoudigst aan het licht komen. Deze voorziet in basisregels en Guardini’s doelstelling is om te trachten enkele van deze basisregels te formuleren. Vanuit het geloof (*lex credendi*) ontstaat de liturgie (*lex orandi*), sterker nog: geloof is gebed.

Gebeden waarheid

Dat het geloof, het dogma dus, het uitgangspunt is voor het (liturgisch) gebed, wil echter nog niet zeggen dat er geen plaats is voor het gevoel. Het individuele gevoel kan heel goed de basis vormen voor gebed. Het is alleen niet geschikt om in het gemeenschappelijk gebed toe te passen, dat immers de gezamenlijke intenties van alle gelovigen dient te vertolken. “De dogmatische gedachte maakt het gebed helder en doeltreffend voor het leven.” Een belangrijk argument daarbij is dat elk individu zowel zijn voorliefde als zijn antipathie heeft wanneer het om bepaalde geloofswaarheden gaat. Ook het volk als geheel kan zo zijn voorkeuren ontwikkelen. In het gebed gaat het echter om de gehele waarheid, “ja, het is niets anders dan geboden waarheid.” En nogmaals, dit staat een warm gevoelsleven niet in de weg. Maar het is van belang een adellijke houding van de ziel te bevorderen: een diepgaand gevoel heeft een zekere kadering, een zekere inhibitie. Nu, honderd jaar nadat dit door Guardini geschreven werd, is dit in onze emocultuur des te meer van toepassing. Overspannen gevoelens horen ook daarom niet thuis in het liturgisch gebed, omdat je van gelovigen niet mag verwachten dat zij zich tot bepaalde gevoelens laten dwingen, die voor hen op dat moment niet aan de orde zijn. Het alternatief zou zijn dat ze ook de gepaste gevoelens (b.v. gerelateerd aan de Paasnacht) met een korrel zout gaan nemen. Het gebed dient sterk en diep, maar niettemin rustig van toon te zijn. De liturgie biedt de mens een kader waarbinnen hij recht kan doen aan zijn innerlijk leven. Guardini vergelijkt liturgie met algemene maatschappelijke omgangsvormen. Omdat wij weten

“Wie in [de liturgie] leeft wordt waar, gezond en tot rust gebracht in zijn diepste wezen.”

Over de geest van de liturgie

(althans wisten, KW) hoe wij ons in het uiterlijke hebben te gedragen, wordt juist onze innerlijke vrijheid versterkt. Ieder kan immers – terwijl hij participeert in het geobjectiveerde gemeenschapsgebed – in bijzondere omstandigheden zo bidden als hem passend of noodzakelijk lijkt.

Voorbeeld van vruchtbare liturgie is het koorgebed, het zingen van de psalmen. Hierin spreekt de stem van de natuur. De gehele mens komt erin tot uitdrukking, zowel met zijn edele als met zijn armzalige kanten; niets wordt er verhuld. “De genade gaat uit van de natuur.” Niet voor niets heeft de Kerk altijd stromingen bestreden die de waarde van de natuur ontkenen, zoals de katharen, of deze juist overdreven en daarmee isoleerden, zoals de pelagianisten.

Maar hoe ziet Guardini de verhouding tussen cultuur en natuur? Verhelderend is wat hij daar in zijn studie over Pascal¹ over schrijft: “Cultuur heeft het karakter van ‘natuurlijkheid’, niet in de zin van primitiviteit, maar in de zin van innerlijke echtheid van de gedachte, van het gevoel en van uitdrukking. Dermate dat ze als het ware op hoger niveau haar cultuurkarakter, dat immers altijd iets van moeizame verworvenheid heeft, verliest en vanzelfsprekend wordt.” Er is dus geen tegenstelling tussen cultuur en natuur, integendeel.

Ik en wij

“De liturgie zegt niet ‘ik’, maar ‘wij’.” En dit ‘wij’ vormt de Kerk. Ook in *De Heer* benadrukt Guardini dit wanneer hij verwijst naar het hogepriesterlijk gebed – het heilige “Wij” – waarin “zij worden opgenomen, die Christus’ kracht over de duisternissen heeft heengedragen.”² Hoe verschillend de gelovigen ook zijn, zij vormen een eenheid in het *corpus Christi mysticum*. Dit stelt eisen aan het individu. Deze zal soms aan godsdienst oefeningen deelnemen die niet aan zijn specifieke behoeften van het moment tegemoet komen of om zaken bidden die hem niet direct aangaan. Velen hebben daar moeite mee. Wie zich al aan de ordening van de staat of aan arbeidsverhoudingen moet

aanpassen, heeft vaak des te minder zin om dat ook in geestelijk opzicht te moeten doen. Hier vordert de liturgie deemoed, in de zin van het opgeven van de eigen zelfstandigheid of zelfverheerlijking. Het probleem is voor sommigen overigens niet alleen gelegen in de inhoud van de liturgie, maar ook in het deelgenoot zijn met anderen. En dan niet met individuele of een kleine groep van gelijkgezinden, maar met allen, inclusief weezin oproepende mensen of mensen die ons vijandig gezind zijn. Hier gaat het om meer dan deemoed: om liefde, om het openstellen van jezelf. We zullen onze aristocratische keuzes en ons opgesloten zijn in onszelf moeten doorbreken. Maar de liturgie helpt ons daarbij. Wij richten ons in de kerk niet primair tot elkaar – zoals in bepaalde sekten wel gebeurt – en kunnen daardoor in zekere zin blijven wie we zijn. Wat ons als gelovigen bindt, is het gelijke ‘doel’ op Wie wij ons richten. En dan is er nog de eenheid in geloofsbelijdenis, offer en sacrament. Daardoor wordt de gemeenschappelijkheid in zekere zin gematigd en kan deze duurzaam zijn zonder onverdraaglijk te worden.

Liturgische stijl

Volgens Guardini vinden we *stijl* waar het algemene voorrang heeft op het specifieke. Daarom heeft een Egyptisch koningsbeeld meer ‘stijl’ dan de individueel getinte weergaven van Johannes door Donatello. In dit opzicht heeft ook de liturgie stijl. Zij geeft niet een bepaalde gemoedstoestand weer, maar is ‘algemeen’ in gedachten, woorden, bewegingen, handelingen en voorwerpen. De oratie van een Zondagsmis is heel iets anders dan een persoonlijk gebed van Newman, en de bewegingen van een priester aan het altaar zijn anders dan die van iemand die in zijn binnenkamer bidt. Hoe is het zo gekomen dat de geestelijke uitdrukkingsvormen in de liturgie zo zijn vereenvoudigd, op een hoger niveau getild en daardoor tot rust gebracht? Ze hebben zich allereerst door de tijd heen ontwikkeld. Ze zijn als het ware bijgeslepen, afgevlind en aangepast. Maar ook de theologie heeft een generaliserende werking gehad. En laten we de invloed van de Grieks-

Romano Guardini

Latijnse cultuur met haar strenge, ‘klassieke’ vormen niet vergeten. Het gemeenschappelijk bewustzijn van de Kerk voegde daar haar eeuwige, verheven en bovenmenselijke betekenis aan toe, waardoor deze stijl een hoge vlucht kon nemen. Zo is dan de liturgie in haar beste, meest eerbiedige vorm het wonder van een buitengewone stijl geworden, die ook op de buitenstaander als een edele cultuuruiting overkomt.

Maar nu ontstaat het probleem dat voor de moderne³ mens het gebed uitdrukking is van zijn gemoedstoestand. Deze herkent zich vaak niet in de liturgische formuleringen. Die zijn hem te koud en te leeg. En zo ontstaan er eigen gebeden en uitingen van vroomheid. De mens wil Jezus persoonlijk ontmoeten. Als hij het evangelie leest, ziet hij Jezus bijna in levende lijve voor zich. Maar Zijn beeld komt in de liturgie op een andere wijze tot ons. Daar staat – buiten de schriftlezingen – het geheim van het offer, het *mysterium magnum*, centraal. Die lezingen vormen echter wel een belangrijke schakel. Vanuit de synoptici die Hem vooral in de gewone menselijke werkelijkheid tonen, komen we via de brieven van Paulus uiteindelijk bij het mystieke ‘Woord dat vlees geworden is’ in het evangelie van Johannes. Hierdoor komen we dan van de herinnering van wat geweest is tot de levende tegenwoordigheid des Heren. Niettemin zouden veel mensen van het liturgische gebed willen afzien als zij Jezus maar eens langs de straten konden zien lopen of daadwerkelijk konden horen hoe Hij hen persoonlijk aansprak! Maar we dienen onderscheid te maken tussen onze persoonlijke verlangens – waaraan we in ons eigen gebed uiting geven – en de wensen van de gemeenschap waarvan we deel uitmaken. Voor haar is alleen een algemeen toegankelijke liturgie mogelijk. En in deze ‘grote stijl’ van het geestelijk leven kan de mens groeien.

Aard en functie van de symboliek

Is deze nadruk op idiosyncrasieën en persoonlijke verlangens misschien typerend voor de moderne tijd? Elders⁴ schrijft Guardini (nadat hij heeft aangegeven dat door de doop de levende werkelijkheid van Christus “iets eigens” van de gelovige wordt): “Doordat de gelovige in deze gemeenschap met Christus treedt, wordt hij door Hem ook opgenomen in Zijn verhouding tot de Vader.” Kortom, wanneer wij ons in de liturgie kunnen richten op Christus is eenheid een logisch en essentieel gevolg. Onze particuliere intenties behoren echter tot het privédoein en horen niet thuis in de gemeenschappelijke eredienst, op straffe van verdeeldheid.

De liturgie bedient zich van vele tekens en beelden. Men zou zich kunnen afvragen wat dit met God van doen heeft, die Zich immers buiten ruimte en tijd bevindt. Of sterker nog: God is geest. Hebben het lichamelijke en het stoffelijke überhaupt betekenis voor

David danst rond de Ark.

de omgang met deze geest-God? Of staan de liturgische uitingen dit puur geestelijk beleven in de weg? In werkelijkheid echter (*dixit* Guardini) zijn wij zowel lichaam als geest en hebben deze aspecten raakvlakken met elkaar die zelfs tot versmelting kunnen leiden. Die versmelting bergt het risico in zich dat in de liturgie het innerlijke en het uiterlijke onvoldoende gescheiden zijn. Wie echter lichaam en geest uit elkaar probeert te houden, mist de samenhang. In beide gevallen gaat dit ten koste van het beleven van de symboliek. Een symbool ontstaat immers wanneer iets geestelijks zijn uitdrukking in het materiële vindt. Hierbij wordt door de verwantschap tussen het geestelijke en het materiële een beeld geschapen. Doordat er echter tussen deze twee grootheden ook afstand bestaat, kunnen we dit beeld met een zekere distantie bekijken, waardoor het aan helderheid en vorm wint. Dit gaat ook op in de liturgie. Door simultane nabijheid van en afstand tussen lichaam en geest, tussen materieel en immaterieel, ontstaan fysieke handelingen die een rijke geestelijke ervaring tot gevolg hebben.

Spel en ernst

Mensen die sterk op rationele kennis van de waarheid gericht zijn en overal een concreet doel zoeken, kunnen moeite hebben met de vele voorschriften en handelingen in de liturgie. Waar zijn al deze gebeden en gebruiken goed voor? Liturgie maakt op hen de indruk van *Spielerei* en theater. In Nederland wordt wel pejoratief gesproken van ‘Roomse poppenkast.’ Nu is doelgerichtheid iets dat op zijn tijd noodzakelijk is. Willen wij iets in de maatschappij tot stand brengen, bijvoorbeeld op economisch gebied, dan is doelgerichtheid een *sine qua non*. Maar veel dingen zijn niet primair doelmatig. Bladeren en bloemen hebben hun functie in het leven

Over de geest van de liturgie

van een plant, maar behoeven daartoe niet die specifieke geur of vorm te hebben. Waartoe dienen overigens al die soorten? Zou het allemaal niet een stuk eenvoudiger en doelmatiger kunnen? Heeft de natuur überhaupt een doel? Guardini stelt dat veel dingen geen uiterlijk doel hebben, maar doel in zichzelf zijn (*ut sit*), dat zij *zijn* hebben. En de zin van al het zijnde is dat het is en dat het een weerspiegeling is van de levende God. Dat geldt voor de natuur evenzeer als voor het geestelijk leven. Neem de rechtswetenschap. Deze heeft – in tegenstelling tot de wetgevende activiteit – geen doel, maar een zin: zij dient de waarheid. In de woorden van Paul Scholten: “Met den term rechtsbewustzijn meent men dan niet het rechtsoordeel over eenig concreet geval, doch het in ieder mensch levend bewustzijn van wat recht is of behoort te zijn (...)”⁵

Voor de liturgie geldt *mutatis mutandis* hetzelfde. Zij is geen middel dat wordt aangewend om een bepaald doel te bereiken, zij is doel in zichzelf. Zij is er immers niet in de eerste plaats om der mensen wille, maar om Gods wil. Wij treden er in de wereld van Gods waarheid en Gods tekenen. In zekere zin is zij een spel. Zo kunnen we bijvoorbeeld ook de visuele rijkdom van

het roepingsvisioen van Ezechiël (Ez. 1, 4v) als spel beschouwen. Hetzelfde geldt voor David, die voor Ark des Verbonds danst. Voor God een spel, een kunstwerk opvoeren, dát is het wezen van de liturgie. Maar het is een ernstig spel dat aan voorschriften onderworpen is. Spel is hier dan ook geheel anders op te vatten dan als een kinderachtig gebeuren. Huizinga zegt over het spel in de cultus: “De heilige vertoning is meer dan een schijnbare verwezenlijking, meer ook dan een symbolische verwezenlijking, zij is een mystische verwezenlijking. In de vertooning neemt iets onzichtbaars en onuitgedrukt schoon, wezenlijken, heiligen vorm aan.”⁶ Wie niet in staat is om het spel in de liturgie en daarmee de ‘nutteloosheid’ ervan te ervaren, zal wellicht ook de eeuwigheid nutteloos en vervelend vinden.

We dienen wel op te passen dat het leven zonder ordening niet ontaardt in *spielerische Schöngesterei*. Het is onjuist om uit het bovenstaande af te leiden dat de liturgie pure schoonheid is, *l'art pour l'art*. Waarheid komt vóór schoonheid en het betekenisvolle is meer dan vorm en uitdrukking. De ziel van het schone ligt in het ware; wie het ware en het goede zoekt, vindt ook het schone. In de liturgie gaat het primair om het eren

Immanuel Kant, bij wie de wil primeert boven het verstand - met alle gevolgen van dien voor het liturgiebegrip.

van God en in de tweede plaats om het lenigen van onze zielenneed. Het nieuwe leven in Christus uit zich in sacrament en genadetekenen, in offer en gebed. De woorden, gebaren, voorwerpen en symbolen geven daarbij invulling aan de liturgie. Dit alles *ad maiorem Dei gloriam* en ten dienste van ons heil. En dat blijkt schoonheid op te leveren. De essentie is echter dat we met onze werkelijke ziel de waarlijke God iets nader komen. Indachtig het woord van Jezus: “Zoek eerst het Koninkrijk en zijn gerechtigheid: dan zal dat alles u erbij gegeven worden” (Mt. 6,33).

Logos en ethos

Wat is de relatie tussen het Woord en de ethiek? De liturgie is allereerst bedoeld om de mensen de juiste christelijke gezindheid bij te brengen. Ieder handelen zal dan uit deze gezindheid voortvloeien. Dat was de verhouding zoals die al sinds de Middeleeuwen gold. Maar door Kant (1724-1804) werd de prioriteit anders gelegd. Deze beschouwde het verstand als ruimte- en tijdgebonden en daarom kreeg de wil – die een ingeschapen zedelijkheidsbesef zou hebben – de prioriteit: de *ethos* heeft bij hem het primaat boven de *logos*. Dat uitgangspunt brengt echter de nodige gevaren met zich mee. Een ervan is dat Kants zuivere wil in de filosofie werd vervangen door de psychologische wil, die de deur open zet voor het subjectivisme en daarmee voor het modernisme. Volgens Guardini is deze wil blind. “Zij kan willen, handelen en maken, maar niet zien.” Niet het *doen* maar het *zijn* moet voorrang krijgen in het leven. Het gaat niet in de eerste plaats om handelen, maar om worden, niet om de morele, maar om de metafysische wereldbeschouwing, niet om het waardeoordeel, maar om het zijnsoordeel, niet om de inspanning, maar om de aanbidding. De waarheid houdt aldus het primaat, zij het dat dit niet in kantiaanse zin het ‘gij zult’ van de wet is, maar Christus’ waarheid in liefde. “In het begin was het Woord.” En deze prioriteit geldt ook in de liturgie, zegt Guardini: “De liturgie schijnt zich echter om het handelen en streven en de zedelijke staat van de mensen zo weinig te bekommeren. Want in werkelijkheid weet zij heel goed: wie in haar leeft wordt waar, gezond en tot rust gebracht in zijn diepste wezen.”

Noten

- 1 *Christliches Bewusstsein. Versuche über Pascal*. 1934. Pag. 81.
- 2 *De Heer*. 1947. Pag. 626.
- 3 Let wel: het gaat hier om de ‘moderne’ mens van rond 1918!
- 4 *Die letzten Dinge*, Ndl. De Uitersten. Pag. 100.
- 5 Mr. Paul Scholten: *Algemeen deel* behorend bij Mr. C. Asser's *Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht*. 2e dr. 1934. Pag. 166.
- 6 J. Huizinga: *Homo ludens*. 1938. Pag. 20.

“In de vertooning neemt iets onzichtbaars en onuitgedruks schoonen, wezenlijken, heiligen vorm aan.”

(Periodiek) Schenken aan de Vereniging voor Latijnse Liturgie

De Vereniging voor Latijnse Liturgie maakt zich sterk voor het behoud van de Latijnse liturgie. Zij doet dit omdat Latijn de universele taal van de Kerk is en vanwege de grote culturele waarde ervan. Maar ook omdat de Latijnse liturgie een eigen spiritualiteit heeft die gelovigen inspireert en hun geloofsleven versterkt. De Vereniging voor Latijnse Liturgie zet zich in voor de gewone (Novus ordo) en voor de buitengewone (Tridentijnse) vorm van de Romeinse ritus.

Vindt u dit ook belangrijk? Steun de Vereniging voor Latijnse Liturgie dan door middel van een periodieke gift. U kunt periodieke giften doen met een overeenkomst van schenking aan een algemeen nut beogende instelling. U hoeft de gift sinds 1 januari 2014 niet meer vast te leggen in een notariële akte om voor aftrek in aanmerking te komen. Het bedrag is niet aan een minimum gebonden.

Voor de giftenaftrek geldt er dus geen drempel en geen maximum zoals bij 'gewone' giften.

Wat zijn de voorwaarden voor aftrek van periodieke giften?

- u heeft de schenking (gift) vastgelegd in een overeenkomst (dit kan natuurlijk altijd nog bij een notaris, maar het hoeft niet meer);
- u doet de schenking in de vorm van vaste en gelijkmatige periodieke uitkeringen die uiterlijk eindigen bij overlijden van de schenker;
- u doet deze schenkingen minimaal vijf jaar achter elkaar;
- er staat geen tegenprestatie tegenover de schenking;
- het goede doel waaraan u schenkt is aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI);
- u doet jaarlijks een aangifte inkomstenbelasting en geeft uw schenking op als periodieke gift.

Stel nu uw eigen schenkingsovereenkomst op! Het formulier hiervoor kunt u downloaden van de website van de Belastingdienst (www.belastingdienst.nl). Geen internet? Geen probleem! Het secretariaat van de Vereniging voor Latijnse Liturgie helpt u graag: Schout Backstraat 118, 5037 MZ Tilburg, tel.: 06-23650045, e-mail: secretariaat@latijnseliturgie.nl.

Periodieke giften zijn mede belangrijk om de continuïteit te waarborgen. Zo kan de Vereniging voor Latijnse Liturgie zich sterk blijven maken voor het behoud van de Latijnse Liturgie. Denk aan de vele boeken die zijn uitgegeven zoals een missaal voor zondagen en een voor weekdays, een leerboek voor Kerklitijn, het Martyrologium, een vertaling van het boek 'De geest van de Liturgie'. Drie keer per jaar wordt er een full colour *Bulletin* uitgegeven. Er worden ook vormingsdagen georganiseerd voor priesters. Enige jaren geleden is er een CD opgenomen met de belangrijkste misgezangen van de Novus Ordo.

Het bestuur van de Vereniging voor Latijnse Liturgie is dankbaar voor iedere gift die gedaan wordt om de activiteiten die ondernomen worden – nu maar ook in de toekomst – mogelijk te maken.

Het groote lijden

Wetend dat liefde zich moet sterven laten,
Had zijn groot hart het hart der wereld lief.
Hij gaf zijn lijf, dat wij dronken en aten,
Toen zijn doods-angst de magere armen hief.

Ik zie, als achtergrond-decoratief,
Groepen landlieden, visschers en soldaten,
En tusschen hen, in 't diepe perspectief,
Heuvels en stranden, boomgaarden en straten.

Hij leed meer dan waar men om schreit of gilt.
Daarom heb ik het vers kalm willen schrijven,
Maar met een hart dat van zijn wonden bloedt -

Want ik zie zijn gestalte en zijn verstild
Gelaat, als hij onder de donkre olijven
Den beker neemt, zweetend druppelen bloed -.

Martinus Nijhoff, *De beweging*, 1916

Het groote lijden

Hij moest zijn hart, zijn zwaar hart, achterlaten
Toen hij naar zijn natuur zich weer onthief.
Wij, die na 't afscheid om den heuvel zaten,
Wisten, hij heeft in angst, in doodsangst, lief.

Ach, wij verlieten wat wij nooit bezaten,
En vonden meer dan we ooit hadden gemist -,
Maar hij, tusschen twee eenzaamheden, wist
Toen hij verliet, tevens te zijn verlaten.

Zijn leed vervreemdde hem, 't was grooter dan
Het hart, het was een over hem losbrekend
Noodweer dat hem onttrok aan het gezicht -

Daar, in dien duist'ren tuin, ter zijde van
De wereld, riep zijn stem, van ver nog, smeekend:
'Waakt met mij, één uur' - Toen viel alles dicht.

Martinus Nijhoff, *Vormen*, 1924

Het nieuwe van de christelijke opstandingsboodschap

Tekst: Michael Fiedrowicz, kerkhistoricus | Vertaling: David Oostveen

Deel van de voordracht “De hoop op opstanding en de voorstellingen van het hiernamaals in de vroege Kerk” gehouden op 11 augustus 2012 op de 16e Schönenberger Sommerakademie over het thema “Eindtijd en laatste dingen – wat staat de mensen in de toekomst te wachten?”

Inleiding

Een mens wordt geboren – misschien wordt hij oud, misschien niet; misschien gaat hij trouwen, misschien niet; misschien krijgt hij kinderen, misschien niet; misschien wordt hij rijk, krijgt hij aanzien, macht en invloed, misschien niet; misschien zal hij gelukkig worden, misschien niet; telkens: misschien, misschien niet. Maar kunnen we ook zeggen: misschien zal hij sterven, misschien niet? Nee; bij alle onzekerheden, onduidelijkheden in ons leven geldt: alleen de dood is zeker – *sola mors certa est*.

Hoewel deze woorden door de gelovige denker Augustinus geformuleerd zijn,¹ kunnen zij toch ook niet door ongelovigen worden tegengesproken. Voordat we nu het christelijke antwoord op het onmiskenbare feit beschouwen, dat – nogmaals met Augustinus gesproken – “de tijd van dit leven niets anders is dan een wedloop naar de dood (*cursus in mortem*),”² moet eerst kort de vraag worden gesteld hoe de voorchristelijke oudheid met deze zekerheid van de dood omging. Precies in deze vergelijking kan het bijzondere van de christelijke voorstelling van het hiernamaals en de opstanding duidelijk worden.

Het voortbestaan van de mens na de dood werd in de Grieks-Romeinse oudheid net zo vastbesloten bestreden en sceptisch betwijfeld als filosofisch gepostuleerd, blind geloofd en verwacht.³ Een heidense

tijdgenoot van de apostel Paulus, de Romeinse filosoof Seneca, constateerde in zijn latere geschriften dat het twijfelachtig is of er een ander leven is, of de ziel blijft voortbestaan, of de dood alleen een overgang is of het einde. Daarover zullen wij alleen dan zekerheid verkrijgen, wanneer een gestorvene opnieuw op zou staan.⁴ Precies dit was het, wat een

nieuwe religie aan de oude wereld, wat het christendom aan de antieken wilde verkondigen.

“Maar neen, Christus is van de doden verzezen, als Eersteling onder hen, die ontslapen zijn,” schreef Paulus aan de Korintiërs (1 Kor. 15, 20). Anders dan bij zo vele mysteriegodsdiensdiensten, die eveneens van gestorven en opgestane goden spraken, gaat het hier niet om een louter symbool, om de gepersonifieerde uitdrukking van een terugkeer van de natuur naar de werkende krachten van het voorjaar na een verlamme winter. Veel meer gaat het volgens het geloof van de christen om een historische gebeurtenis, waarvan er getuigen zijn, die met de opgestane gegeten

en gedronken hadden en die zich voor de waarheid van hun boodschap zelfs lieten doden.

Reeds Origenes weerlegde begin van de derde eeuw de later ook door de godsdienstcritici van de verlichting geponeerde bewering, dat de apostelen “bedrogen bedriegers” zouden zijn geweest. Door een charlatan, Jezus geheten, zouden de apostelen drie jaar lang zijn bedrogen. Door de dood van Jezus gedesavoueed, zouden de apostelen, om hun vergissing te verbergen, na de executie de boodschap hebben verspreid dat Hij opgestaan zou zijn en aan hen verschenen. Wie zou voor zo een leugen zijn leven op het spel zetten, zoals de apostelen gedaan hadden, die zich voor hun

De Goede Herder.

getuigenis zelfs lieten doden, vroeg Origenes.⁵ De bereidheid tot het martelaarschap van de eerste leerlingen en christenen werd tot een belangrijk apologetisch argument voor de juistheid van de opstandingsboodschap.

“Waar de christenen hun vertrouwen aan ontlenu, is de opstanding van de doden. Door haar zijn wij gelovigen geworden,” constateerde rond 200 na Christus de Noord-Afrikaanse kerkelijke schrijver Tertullianus.⁶ Met deze woorden zinspeelt hij er op hoe voor veel mensen uit de Oudheid de christelijke opstandingsboodschap een belangrijk algemeen bekend motief voor hun bekering tot het christendom was.⁷

Hoe sterk de vroege christenen in de verrijzenis van Christus hun hoop op opstanding grondvestten en in de opgestane de garantie en wegbereider van de eigen opstanding zagen, toont zeer mooi het overlijdensgebed, dat Gregorius van Nyssa zijn zuster Macrina in de mond legt:

“Heer, Gij hebt ons de angst voor de dood weggenomen. Gij hebt het einde van het aardse leven tot begin van het ware leven gemaakt. Gij laat het lichaam een tijdlang in slaap rusten en wekt haar weer door bazuingeschal tot het laatste gericht.

Gij geeft ons lichaam, door Uw handen uit aarde gevormd, de aarde tot zorg, en wat U haar gaf, vordert U weer terug en verandert in onsterfelijke heerlijkheid wat aan ons sterfelijk en mismakend is. Gij hebt ons aan de vloek en de zonde ontruk, omdat Gij beide voor ons geworden bent.

Gij hebt de kop van de draak vertrap, die de mens met zijn bek in de afgrond van de ongehoorzaamheid wilde meesleuren.

Gij hebt de poorten van de hel afgebroken. Gij hebt de vorst van de dood teniet gedaan en ons zo de weg naar de opstanding gebaad. Zij die u vrezden, gaf U een teken: Uw heilig Kruis, tot de overwinning van de vijand en tot bescherming van het leven.”⁸

De bevrijding van de dood, vanuit de godsdiensten van de Oudheid bezien en door de mysteriecultussen beloofd,

De filosoof; waarschijnlijk Sint-Paulus.

bezat dus een unieke garantie in de opstanding van Christus.

Voorstellingen van de opstanding

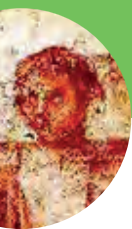
Welke beelden, symbolen en begrippen gebruikten de christenen van de eerste eeuwen om dat “wat geen oog ooit gezien, geen oor ooit gehoord had” voorstelbaar te maken?

De oudste christelijke beeldhouwwerken bevinden zich op sarcofagen uit de derde eeuw. Tot het beeldcanon behoren drie figuren: de herder, de biddende en de filosoof. De drie figuren geven antwoord op het ter discussie stellen van het mens-zijn door de dood.⁹ De betekenis van de eerste twee figuren, oersymbolen reeds in de catacombschilderingen, is vrij duidelijk. In de goede herder en de zogenaamde orante, een biddende vrouwengestalte, wordt

het idee belichaamd van het ware paradijs dat de mensheid verloren heeft en door Christus terug is geschonken. De woorden van psalm 23 “De Heer is mijn herder..., al moet ik ook wandelen in het dal van de doodsschaduw, ik ben niet bang voor onheil” vinden in Christus haar vervulling. Hij is het die de ziel van de gestorvenen in het paradijs terugvoert. De biddende vrouwengestalte is de kwintessens van het menselijk noodgebed om redding van de dood en verwijst ook naar het gebed dat de ziel op haar reis begeleidt en haar beschermt. “Uit het idee van de overwinning op de dood – concreet gesproken uit het geloof aan het herwonnen paradijs – is de christelijke kunst ontstaan.”¹⁰

Welke betekenis echter heeft de filosoof in deze samenhang? Het reeds van heidense sarcofagen overgenomen motief – zinnebeeld van de “artistieke persoon (moesikos anēr)”, die door vorming en verfijning van zijn geest onsterfelijkheid heeft verdiend en zijn ziel veredelt, doordat hij haar aan de ketenen van de materie heeft ontruk¹¹ – wil zeggen: de christen is de ware filosoof, want hij heeft kennis van het geheim van de dood: wie in het aardse leven hopen en biddend de handen omhoog heft tot de reddende God, die wordt in zijn doodsuur door de goede herder thuisgehaald. De boekrol in de hand van de gestorvene bevat niet meer de wijsheid van Plato of de zielsveranderingsleer van Pythagoras, maar de ware filosofie van het evangelie. Dit boek schenkt de lezende de openbaring van het ware paradijs. “De inhoud van de ware filosofie is in twee symbolische figuren gevat: biddende mensheid – reddende god. In het midden tussen deze twee polen

Het nieuwe van de christelijke opstandingsboodschap

weet zich de christelijke filosoof. Het weten daarom is het geheim van zijn filosofie.”¹²

Dezelfde symbooltaal spreekt het kort voor 200 ontstane grafschrift van de Phrygische Rome-pelgrim Abercius: “Ik ben jongeling van de heilige Herder, die zijn kudde weidt op bergen en in dalen. Hij heeft mij... betrouwbare kennis geleerd.”¹³ Betrouwbare kennis, *grámmata pistá*, over dat, wat aan de andere kant van de drempel des doods de mensen te wachten staat. De geleerde benedictijn en latere kardinaal Pitra (19e eeuw) breidde deze uitdrukking op basis van Johannes 6, 69 (“Gij hebt woorden van eeuwig leven”) zelfs uit tot *Grammata pistá*: betrouwbare kennis van het leven.¹⁴ Deze onvergelykbare zekerheid, die uit de literaire bronnen en de vroeg christelijke beeldhouwkunst spreekt, ontging ook de heidenen niet. In de dialoog *Octavius* van Minucius Felix (eerste helft van de derde eeuw) was voor de heiden Caecilius deze geloofszekerheid van de christenen zo geprononceerd, dat “men haast van mening kon zijn, zij hadden reeds een opstanding achter zich!”¹⁵ In *Het handboek van de oud-christelijke epigrafie* schreef in 1917 Carl Maria Kaufmann: “Wie zich door de religieuze onzekerheid en troosteloosheid van de heidense grafschriften heen werkt, wie de gehele onsamenhangendheid en veelvormigheid van het latere

mysteriewezen in het religieus syncretisme van de vroege keizertijd beziet, die ontmoet als een onvatbaar wonder het Credo van de oervaders wanneer hij afdalt in de necropolissen met hun gedenkmunumenten van de gelijktijdige christenheid. ... Niets klinkt waardiger, duidelijker, overtuigender dan de monumentale taal van die stenen, waarin de dode of overlevende haar belijdenis en de zekere hoop optekenen liet...”¹⁶

Dit hier omschreven contrast tussen onzekerheid en zekerheid resulteert niet ten laatste daaruit, dat de christen, in het beeld van de filosoof afgebeeld, in zijn Boek niet alleen woorden, maar ook daden en gebeurtenissen vond, die zijn zekerheid rechtvaardigden. In het Oude Testament vond hij voorbeelden van verhoorde smeekgebeden. Het Nieuwe Testament stelde hem zekere garanties van goddelijke redding voor ogen. In de kunst weerspiegelt zich dit in een bijbelse uitbreiding van het thema. Reeds vroeger dan de beeldhouwkunst op de sarcofagen toont zich dit in de catacombeschilderingen. Naast de orante bevinden zich hier Daniël in de leeuwenkuil en de uit de buik van het zeemonster geredde Jona, evenals Noach in de ark, Susanna en de drie jongelingen in de vuuroven. Met al deze figuren wordt niets anders getoond dan dat wat de orante uitbeeldt: de goddelijke verhoring van het noodgebed.

Sadrach, Mesach en Abednego in de brandende vuuroven, naar het Bijbelboek Daniël.

“De christelijke beelden, zoals wij ze in de catacomben vinden, gaan grotendeels op de beeldcanon van de synagoge terug, echter zij geven haar een nieuwe verschijningsvorm. ... De gebeurtenis van de redding zoals die van de jongelingen in de vuuroven en van Daniël in de leeuwenkuil laten de opstanding van Christus en onze eigen opstanding doorschijnen. ... Zoals al deze beelden op een bepaalde manier opstandingsbeelden zijn, van de opstanding uit gelezen geschiedenis, zo zijn zij juist daarom ook beelden van hoop, die ons de zekerheid van de komende wereld, de laatste komst van Christus meedelen. ... De geschiedenis wordt van de opstanding uit opnieuw belicht en aldus als een weg van hoop begrepen, waarin de beelden ons betrekken. Op deze manier hebben de beeldwerken van vroege kerken over het algemeen een mysterie-karakter, sacramentele betekenis, en overstijgen het didactische element van de mededeling van de Bijbelse geschiedenis.”¹⁷

Commendatio animae

Deze mysteriebeelden geven ook vorm aan de liturgie. In de sterfgebeden van het *Rituale Romanum*, die op de oudste tijden teruggaan (vroegste bronnen uit de 8e eeuw), wordt gebeden (*commendatio animae*):

“Bevrijd, o Heer, de ziel van uw dienaar, zoals gij Noë bevrijd hebt van de zondvloed...”

Bevrijd, o Heer, de ziel van uw dienaar, zoals gij Daniël bevrijd hebt uit de leeuwenkuil.

Bevrijd, o Heer, de ziel van uw dienaar, zoals gij de drie jongelingen bevrijd hebt uit de gloeiende vuuroven...

Bevrijd, o Heer, de ziel van uw dienaar, zoals gij Susanna bevrijd hebt van de valse aanklacht.”

Dit is een zogenaamd paradigmengebied. Paradigma betekent voorbeeld. Het is een “manier van bidden die, in de wetenschap van de aan zichzelf trouw blijvende God, God aan bepaalde heilsdaden herinnert die Hij in het verleden heeft gesteld, om Hem te bidden iets soortgelijk ook in het heden te doen. Het in herinnering roepen van voorbeelden (paradigma's) van vroeger goddelijk heilshandelen rechtvaardigt het vertrouwen, dat Diegene die gered heeft, ook nu redt.”¹⁸

In de oudste catacombeschilderingen was de opstanding van Lazarus reeds de centrale nieuw-testamentische afbeelding. Zij geeft uitdrukking aan de zekerheid van de opstanding van het lichaam. Anders dan bij alle vroegere verlossingsymbolen treedt nu Christus zelf als de redder van de dood op, wanneer hij het lijk van Lazarus uit zijn grafkamer naar buiten, naar het leven, roept. Precies in deze scene wordt Christus nu vaker zelf als filosoof afgebeeld. Men wilde niet tonen hoe Christus eruit gezien had, maar wie en wat hij is: de volkomen

“Bevrijd, o Heer, de ziel van uw dienaar, zoals gij Noë bevrijd hebt van de zondvloed...”

filosoof. Friedrich Gerke schreef in zijn boek *Christus in de laat-antieke beeldhouwkunst* zeer mooi en aanschouwelijk dat Christus verschijnt in het gewaad van die Hem geroepen heeft.¹⁹ “De filosofie, de zoektocht naar de zin in het aangezicht van de dood, wordt nu voorgesteld als de vraag naar Christus. In de opwekking van Lazarus staat Hij daar als de filosoof die werkelijk antwoordt omdat Hij de dood verandert en zo ook het leven verandert.”²⁰

Noten

- 1 Zie: *Sermo* 97,3.
- 2 *De civitate Dei* 13,10. Soortgelijk bij Basilius van Cäsarea: quod rebus mundanis adhaerendum non sit (Waarschuwing voor de wereldliefde) 2 3 (vertaling: *Texte der Kirchenväter IV*, München 1954, 392-394).
- 3 Zie: L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms III*, Leipzig 101923 (ND 1979), 301-330.
- 4 Zie Friedländer: *Historische Zeitschrift* 85 (1900) 247-249.
- 5 Zie *Contra Celsum* 1,31; 2,10.12.15f.56; 3,23.
- 6 *De resurrectione* 1,1.
- 7 Zie G. Bardy, *Menschen werden Christen. Das Drama der Bekehrung in den ersten Jahrhunderten*, Freiburg i. Br. 1988, 98, 154f.
- 8 *Vita Macrinae* 24. Zie ook: A. Hamann, *Gebete der ersten Christen*, Düsseldorf 1963, nr. 258.
- 9 Zie J. Ratzinger, *Wesen und Auftrag der Theologie*, Freiburg 1993, 11f; F. Gerke, *Christus in der spätantiken Plastik*, Mainz, 31948., 5f.
- 10 Gerke, *Christus in der spätantiken Plastik*, 5.
- 11 Zie: H.I. Marou, *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*, München 1977, 195-197.
- 12 F. Gerke, *Ideengeschichte der ältesten christlichen Kunst: Zeitschrift für Kirchengeschichte* 59 (1940) 1 102, 58.
- 13 Zie: C.M. Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg I. Br. 1917, 169-180.
- 14 Zie: Kaufmann, *Epigraphik*, 174 Anm. 1.
- 15 Octavius 11,2
- 16 Kaufmann, *Epigraphik*, 160.
- 17 J. Ratzinger, *Der Geist der Liturgie*, Freiburg i. Br. 62002, 100f.
- 18 A. Heinz, *Paradigmengebied*: LthK3 7, 1367.
- 19 Gerke, *Christus in der spätantiken Plastik*, 8.
- 20 Ratzinger, *Wesen und Auftrag der Theologie*, 12.

Gregoriaans in theorie en praktijk

Eerste regionale impulsdag in Velp | Tekst: Hans van Heijningen

De afgelopen jaren hebben de regionale activiteiten van de VvLL een slapend bestaan geleid, mede door een tekort aan menskracht. De Vereniging wil die plaatsgebonden bijeenkomsten nieuw leven inblazen en heeft daarom op 16 februari jl. een eerste 'regio-impulsdag' gehouden, te Velp bij Arnhem. 'regio-impulsdag' beoogt een opleving van parochie- en streekgebonden activiteiten m.b.t. Latijnse liturgie, ongeveer zoals die door de vroegere 'afdelingen' werden ontplooid. De dag werd georganiseerd door de bestuursleden Heleen Bos en Steven van Roode, met hulp van parochianen uit Velp en omgeving.

Niet somberen

“Niet somberen over het gregoriaans,” leidde Steven van Roode deze dag in. “De belangstelling voor de gregoriaanse kerkmuziek neemt echt toe. Het gregoriaans begint weer te bruisen. Het zingen van het getijdengebed heeft ook in Rome de volle aandacht terug.” Op deze dag kwamen verrassende kanten van het gregoriaans aan bod. Het gregoriaanse getijdengebed kan een nieuwe impuls geven aan het liturgisch leven in een parochie. En de studie van gregoriaanse microtonen kan ons nieuwe inzichten geven in het (geestelijk) verstaan van oervormen van het gregoriaans.

De dag was opgebouwd rond deze twee onderwerpen, onderbroken door het gezongen middaggebed (Ad Sextam) met de Interparochiële Schola Cantorum Arnhem e.o. o.l.v. Jan Boogaarts en de aansluitende gezamenlijke lunch. Ieder van de twee onderwerpen werd twee keer aangeboden, resp. voor en na de lunch, steeds voor de (wisselende) helft van de aanwezigen.

Gregoriaanse getijdengebed in de parochie

Koördirigent Ben Hillen, dirigent van diverse koren en scholae te Naaldwijk en omgeving alsmede bestuurslid van de Katholieke Dirigenten- en Organisten Vereniging (KDOV), stelde het gregoriaanse getijdengebed centraal, gericht op toepassing in de parochies. Het getijdengebed is het antwoord op de vraag van Jezus aan zijn leerlingen om zonder ophouden te bidden. Dit getijdengebed bestaat uit

Ben Hillen

de 150 psalmen van David aangevuld met hymnen, cantieken en lezingen. Het kan worden teruggevoerd op de dagelijkse joodse gebedspraktijk en het is ook in andere christelijke kerken bewaard. Hillen hield een vooral praktisch verhaal, waarbij hij allereerst duidelijk uiteenzette wat de kenmerken zijn van getijden, welke getijden er zijn en hoe de structuur van een getijdengebed is. “De eucharistie,” zo benadrukte Hillen daarbij, “behoort *niet* tot de getijden.”

Praktijk

“Als je in je parochie een getijdenliturgie wilt opzetten, begin dan met de vesperviering,” zo zei de spreker. Hij gaf nog enkele andere overwegingen bij de opzet van een getijdengebed:

- Toog en superplie zijn niet verplicht, zeker niet wanneer de getijden worden gezongen door leken,

zonder aanwezigheid van een priester.

- Een organist, die getijden begeleidt, moet wel héél goed zijn en hij/zij moet zich bewust zijn van een bij uitstek dienende rol. “A capella is toch de beste muziekvorm voor getijden,” aldus Hillen.
- De advent en veertigdagentijd hebben eigen getijdenvieringen.
- “Het samenstellen van een vesperviering is veel werk,” aldus Hillen. “Allereerst moet je de opbouw van een vesperdienst goed doorgronden. Vervolgens moet je met behulp van handboeken als het *Antiphonale Romanum* en het gezaghebbende *Ordo Cantus Officii* (2015) de juiste gezangen en lezingen uitzoeken, die eigen zijn aan de dag waarop je je vespers uitvoert.”
- Vespers kunnen eventueel zonder priester of diaken gezongen worden, maar dit heeft consequenties voor het slot: de zegen moet dan worden ingewisseld voor een zegenbede.

Ben Hillen vervolgde zijn referaat met een demonstratie ‘uitzoeken en opbouwen van de vespers voor zaterdag

16 februari 2019’, zoals die aan het slot van deze dag gezamenlijk zouden worden gezongen.

Tenslotte nam Hillen samen met de aanwezigen alvast de vespers zingend door, daarbij de structuur van de hymnen met al hun onderdelen, pauzes en toonwisselingen belichtend. Spreker gaf ons tenslotte mee, dat Vaticanum II de volksdeelname aan de getijden van harte aanbeveelt. In 2009 verscheen eindelijk de *Antiphonale Romanum II* waarbij de leek de vespers gewoon volgens de nieuwe tekst kan zingen. Er zijn voor het volk veel mogelijkheden om mee te zingen.

Theorie

De andere inleider, dr. Leo Lousberg was wat betreft het onderwerp de perfecte tegenstelling. Richtte Hillen zich op de praktijk en uitvoering, Lousbergs invalshoek was intellectueel: hij stelde enkele theorieën centraal met betrekking tot de historie en muzikale opbouw van het gregoriaans, met puur rationale invalshoeken.

Lousberg beëindigde in 2007 door pensionering een lange carrière in de bouwsector en had nog geen musicologische voorgeschiedenis. Direct na zijn pensioen begon Lousberg met het bestuderen van zeven manuscripten van de tijd tussen ca. 1000 en 1250, uit het

Hans Memling, Christus met zingende engelen

Gregoriaans in theorie en praktijk

De locatie: O.L.V. Visitatie in Velp

gebied tussen Utrecht en Frankrijk. Die handschriften laten een geheel andere muzieknotatie zien dan wij twintigste-eeuwers gewend zijn. Een klein stukje uit deze muzieknotaties werd de basis van Lousberg's dissertatie, waarop hij op 26 september 2018 promoveerde.¹

Centraal in dit proefschrift staat de toepassing in het gregoriaans van de zogenaamde 'kwartnoot' of 'microtoon', die zich een halve toonsafstand (B, C, enz.) en de halve toon ernaast bevindt (Bes, Cis, enz.). Kwarttonen waren in de Middeleeuwen wijdverbreid. "Ik heb in mijn proefschrift willen aantonen, dat die kwarttonen een functie hadden en dat ze onze belangstelling verdienen. Een kwarttoon stond er

volgens Lousberg niet om esthetische redenen, maar om 'iets' in de tekst te benadrukken. Zo'n kwarttoon verwijst naar "Let op, nu gaat er iets gebeuren." Een kwart- of microtoon heeft dus een verwijzende functie. De helft van de microtonen die Lousberg bestudeerde (plm. 500) verwijzen naar teksten van de kerkvader Sint-Augustinus. Zijn proefschrift droeg dan ook de titel: *Microtones According to Augustine*.

Ontwikkeling

Lousberg zette uiteen hoe het gregoriaans zich in de loop der eeuwen ontwikkelde. In de Karolingische tijd (plm. 700-800) vond een fusie plaats van de Romeinse ritus en de Galliaanse traditie van het Karolingische Rijk. Keizer Karel de Grote wilde eenheid in zijn rijk, met de al bestaande liturgie van Rome. Karel positioneerde zichzelf zo ook als 'Tweede Keizer', naast die van Byzantium. De vroegste gregoriaanse gezangen werd mondeling overgeleverd en zo mogelijk vastgelegd in teksten en 'neumen' (krabbeltjes boven de tekst die de melodiën weergaven). Rond het jaar 1000 vond Guido van Arezzo (991-1033) de notenbalk uit, die een grote vooruitgang betekende in muzieknotatie en zangerscomfort.

Lousberg zei ook, dat het aanwijzen van de H. Paus Gregorius I de Grote (590-604) als 'uitvinder' van het gregoriaans een halve waarheid is,

Francisco de Goya, Heilige Gregorius de Grote, paus

Steven van Roode

Leo Lousberg

gebaseerd op een legende uit de 8e eeuw waarbij paus Gregorius I werd afgebeeld met een duif (de H. Geest) op zijn schouder, die de paus de teksten influisterde, terwijl geestelijken op de achtergrond die teksten noteerden. Deze paus was echter een ‘beïnvloeder’, die het bijeen verzamelen van al bestaande gregoriaanse teksten en melodieën stimuleerde en sturend optrad. En daarvan profiteerde dan twee eeuwen later Karel de Grote.

Kwarttonen

De kwarttonen – zo moeilijk te zingen voor de westerse mens – raakten in de latere Middeleeuwen in Europa buiten gebruik. In Arabische muziek bleef de kwarttoon tot op heden een standaard-onderdeel. Door de restauratie van het katholicisme na de Franse Revolutie leefde halverwege de 19e eeuw de belangstelling voor het gregoriaans op. In 1846 was al een manuscript opgedoken met tekens, die als microtonen werden geïnterpreteerd. Eigenlijk wist men niet goed wat het was: een microtoon of een verlenging van de noot. Men ging verder zoeken naar oerversies van de gregoriaanse kerkmuziek. Centraal daarin stond de Abdij van Solesmes en het werk van Dom Guéranger.

Begin 20e eeuw verflauwde de belangstelling voor de kwarttoon. Het Vaticaan stimuleerde in die dagen volksdeelname aan de Mis en wilde dat de gelovigen de gezangen mee konden zingen. De kwarttoon was een te moeilijk element en bovendien vatte de mening post, dat de kwarttoon te Arabisch klonk, iets wat men niet vond passen in de Westerse muziek en liturgie. Eind 20ste eeuw herleefde de belangstelling voor de kwarttonen. Lousberg deelde tenslotte mee, dat er een onderzoekscommissie voor het gregoriaans is opgezet, waarbinnen ook Lousberg zelf zijn eigen onderzoek kan voortzetten.

Afsluiting

Steven van Roode rondde de dag af, waarna in de kerk als afsluiting de Vespers gezongen werden, die o.l.v. Ben Hillen waren doorgenomen.

Noten

1 Zie “Hoe de kwarttoon verdween uit de gregoriaanse muziek,” interview van Merlijn Kerkhof met Leo Lousberg n.a.v. zijn dissertatie, de Volkskrant 27 september 2018, p. 25.

Van kathedraal naar kathedraal

Een verslag van de voetbedevaart van Parijs naar Chartres in 2018 | Tekst: David Oostveen

In de voetsporen van de heilige Louis, van de heilige Franciscus van Sales, de heilige Vincent à Paulo en de heilige Benoît Labre lopen wij van kathedraal naar kathedraal – van Parijs naar Chartres. Een oude voetbedevaart, die aan het begin van de 20e eeuw door de dichter Charles Péguy weer nieuw leven is ingeblazen. Péguy liep de bedevaart meermaals en na hem ook andere bekende bekeerlingen (Huysmans, Psichari, René Schwob). En vanaf 1935 wordt, geïnitieerd door Jean Aubonnet, ieder jaar de studentenbedevaart gelopen.

In antwoord op de oproep van paus Johannes Paulus II in Bourget (1980) “France, fille aînée de l’Eglise, qu’as-tu fait des promesses de ton baptême – Frankrijk, oudste dochter van de Kerk, wat hebt gij met uw doopbeloften gedaan” loopt sinds 1983 nog een schare pelgrims de oude bedevaarttroute van Parijs naar Chartres. Zij lopen de Bedevaart van het Christendom (Pèlerinage de Chrétienté), die rondom Pinksteren wordt georganiseerd door Notre Dame de Chrétienté. Een bedevaart in de geest van Charles Péguy en de broers Charlier. Een mariale en missionaire bedevaart, die zielen wil bekeren, een bedevaart van missie voor het Christendom en van een onwrikbare gehechtheid aan de Heilige Stoel. Een bedevaart geworteld in de traditie, geworteld in de oude vorm van de Romeinse Ritus – de Tridentijnse

Mis. Jong en vol enthousiasme, steeds groter in aantal – in 2018 met 13.000 pelgrims – waaronder vele jonge priesters, religieuzen en seminaristen.

De eerste dag

De bedevaart begint ’s ochtends vroeg op de zaterdag voor Pinksteren met een Heilige Mis in de Notre Dame van Parijs. De kerk is vol, overvol, niet iedereen past erin. Buiten is een scherm opgesteld, opdat ook de pelgrims op het plein voor de kathedraal de Mis kunnen volgen. Wij horen de woorden van mgr. Denis Jachiet, hulpbisschop van Parijs in zijn preek: “Het pelgrimeren is het jezelf opnieuw richten, met je lichaam en je ziel, op de essentie van ons leven. Samen lopen, bidden, in geloof, hoop en naastenliefde, herinnert ons aan de reis van bekering naar onze eeuwige bestemming. De bedevaart doet ons groeien in het verlangen om ons te verenigen met de hemelse Kerk, de Maagd Maria, Sint Jozef, Sint Pater Pio en alle heiligen van de hemel.” En wij gaan op bedevaart, te voet, 100 kilometer naar de andere Notre Dame, de Notre Dame van Chartres.

De pelgrims lopen in groepen van circa 20 tot 60 personen – chapitres genoemd – en zullen gedurende drie dagen samen de voetweg naar Chartres afleggen: samen lopen, bidden, in geloof, hoop en naastenliefde. Wij Nederlanders zijn met ongeveer 20 en lopen

onder het patronage van de Heilige Martelaren van Gorcum – voor de Fransen een echte tongbreker. De pelgrimstocht gaat eerst door de straten van Parijs, een langzaam ontwakend Parijs, dat verbaasd de lange colonne pelgrims aanschouwt, die met kruizen, vlaggen en heiligenbeelden door de straten loopt. We lopen via het Terrasse du Plessis-Robinson, waar na meer dan 10 km, de eerste korte rustpauze is, en naar Igny waar de lunchpauze is. Door de organisatie wordt voor brood en water gezorgd, voor de rest moeten de pelgrims zelf zorg dragen – en dit met elkaar delen.

Na de lunch en een goede rustpauze gaat het verder. De omgeving verandert, de stad met haar lawaai en bezigheid, met haar bedrukking en droefenis, maakt langzaam plaats voor groen, voor bomen en velden, heuvels en dalen. Er ontstaat ruimte, ruimte voor gebed – de rozenkrans wordt gebeden, ruimte voor bezinning – een voordracht wordt gehouden, ruimte voor stilte en een goed gesprek. En dat allemaal terwijl wij lopen, als pelgrims onderweg. De chapitres gaan verder uit elkaar, om elkaar niet te veel te storen, maar ook om ruimte te laten voor de priesters die in de ruimte tussen de chapitres de biecht horen – al lopend. Met de woorden van mgr. Denis Jachiet is de pelgrimage als “een akte van boetedoening die ons in staat stelt onze zonden te erkennen, ze te biechten en aan God om vergiffenis en om de kracht tot bekering te vragen”. Ons Nederlands chapitre had het geluk dat pater Hugo, de kluisenaar uit Warfhuizen, met ons meeliep, zodat ook wij in onze moedertaal de biecht konden afleggen.

Het laatste stuk gaat omhoog, vermoed sjoeken de bedevaarders verder, met vereende kracht, elkaar ondersteunend en moed inzingend, totdat als uit het niets het bivak opduikt en wij allen van vreugde zingen “Chartres sonne, Chartres t’appelle, gloire honneur au Christ le Roi!”.

Nu kunnen wij bijkomen van de lange voetweg, ons opfrissen en de voeten de nodige rust en verzorging geven. Voor ons *étrangers* staan de tenten al klaar – grote gemeenschapstenten – wij hebben het geluk dat wij zelf niet onze tent hoeven op te zetten. Ons rest de bagage op te halen, die in lange rijen klaar ligt bij de vrachtwagens die gedurende de bedevaart voor het transport zorgen. Vervolgens is het zaak een plekje te zoeken in de tent, die voor bescherming tegen regen en wind zorgt. Een kop soep aangevuld met eigen proviand zorgt voor een eenvoudige doch voedzame maaltijd. Voor degenen die nog energie hebben, is er een *veillée amicale* met dansende scouts rond een kampvuur.

“Samen lopen, bidden, in geloof, hoop en naastenliefde, herinnert ons aan de reis van bekering naar onze eeuwige bestemming.”

Van kathedraal naar kathedraal

Pinksteren en St. Joseph

Na een bitter koude nacht is het weer vroeg opstaan. De stoet zet zich even na zessen in beweging. Daarvoor moet de bagage zijn ingepakt en ingeleverd, de tenten (althans wat de Fransen betreft) zijn afgebroken, het ontbijt (koffie, thee en brood met als je geluk hebt jam) zijn genuttigd en alles en iedereen is voorbereid op de lange dagmars. Vandaag is het Pinksteren!

“Saint Joseph, père et serviteur – Sint Jozef, vader en dienaar” is dit jaar (2018) het thema van de bedevaart. Vandaag mediteren wij over Sint-Jozef, vader: “Beste bedevaarders, laat ons opgevoed worden door de Heilige Jozef. Zowel voor het natuurlijke als het bovennatuurlijke. Hij zal ons op aarde beschermen en leiden naar de Hemel! Maar daarvoor moeten wij een echte en een diepe devotie tot hem hebben. Dat de jonge mannen, vaders en zelfs priesters niet meer aarzelen om hem als model aan te nemen. In de maatschappelijke debacles is het dringend tijd dat er een nieuwe generatie van vaders ontstaat. Neen, het is niet Macron of Trump of Poetin die onze modellen zijn, maar Sint Jozef, want hij alleen vertegenwoordigt alle nodige waarden om een goede vader en opvoeder te zijn – zowel voor het gezin als voor de maatschappij. Marthe Robin had gelijk toen ze zei dat Heilige Jozef de heilige van de 21ste eeuw zou zijn!”

De Heilige Mis van Pinksteren is ongeveer halverwege in het open veld nabij Greffiers. “Spiritus Domini replevit orbem terrarum, alleluja – De Geest van de Heer vervult de ganse aarde, alleluja” – klinkt het introïtus. En wij gaan op naar het altaar van de Heer. Wij knielen neer met duizenden “Veni, Sancte Spiritus, – Et emitte caelitus – Lucis tuae radium,” en smeken de Heilige Geest te reinigen wat onzuiver is, te laven wat dor en dorstig is, te helen wat pijnlijk is gewond.

Voor hen voor wie het lopen echt te zwaar is geworden, bestaat bij iedere halteplaats de mogelijkheid uit te vallen en zich verder naar de volgende halteplaats te laten transporteren met

bussen. Hier kan men zich weer aansluiten bij de colonne, of wanneer het echt niet gaat, weer verder met de bus gaan. Gedurende heel de bedevaart is de Maltezer Orde aanwezig voor de medische zorg. Voor de kleinere zaken zoals blaren, moet iedereen zelf zorg dragen.

Ja, blaren... niet te veel aan denken... doorlopen en bidden. En wanneer je denkt niet meer verder te kunnen, duiken in de verte aan de horizon de torens van de Notre Dame van Chartres op. Dit geeft de bedevaarder moed, het doel is nu in zicht – zij het in de verte. Uit dankbaarheid heffen wij het *Salve Regina* aan. Toch is het nog een behoorlijk stuk lopen naar het kamp voor de nacht. Wij lopen door bossen en door velden – door een oceaan van koren – als een lint van pelgrims dat reikt van horizon tot horizon.

Aan het einde van de dag komen wij aan bij Gas. Al zingend gaan wij voort, wetend dat het zwaarste deel van de tocht voorbij is – morgen, Pinkstermaandag, is het nog een relatief korte dagmars, minder dan 25 km. Die avond en gedurende de nacht is er aanbidding – vele pelgrims knielen gedurende kortere of langere tijd neer en bidden en waken bij het uitgestelde Allerheiligste Sacrament.

Notre-Dame de Chartres

De volgende dag komt de schare pelgrims weer op gang, de stoet is lang, steeds langer, want er hebben zich voor de laatste dag nog meer pelgrims aangesloten. Vandaag lopen wij onder het patronage van de Zalige Karel van Oostenrijk – iedere dag van de bedevaart heeft zo zijn eigen beschermheilige, zaterdag was het de Heilige Theresia van Avila en zondag de Heilige frater André.

Na verloop van tijd verschijnen de torens van Chartres weer aan de horizon. Wij naderen Chartres, de eindbestemming van deze pelgrimage. Eerst lopen we door de velden rond Chartres en vervolgens door de straten. Omhoog gaat het, het laatste stukje, de laatste loodjes, de laatste voordracht wordt gehouden, het laatste tientje

wordt gebeden. De kathedraal, die majestueus boven alles uittorent, is al vol en wij vinden een plekje op het plein ervoor, dat na enige tijd ook helemaal vol is. Nog steeds komen de pelgrims aan – voor hen is nog plek op het plein naast de kathedraal. Op beide pleinen is een groot scherm opgesteld zodat iedereen de Heilige Mis kan volgen.

Voorafgaand aan de intree-processie, gaat een grote stoet vlaggen en vaandels die gedurende de bedevaart waren meegevoerd. Daarna volgt de processie, waarin vooraan het relik van het hart van de heilige Pater Pio – dat speciaal uit Italië is overgebracht – wordt meege dragen. Vervolgens de vele seminaristen en priesters die ons gedurende de bedevaart hebben vergezeld. Netjes op soort gesorteerd – waarbij onze pater Hugo niet goed in een categorie was te plaatsen – een diocesane heremiet, waar hoort die nou weer thuis?

De Heilige Mis wordt opgedragen door kardinaal Sarah in het bijzijn van mgr. Philippe Christory, de bisschop van Chartres. In zijn preek stelt de kardinaal ons de radicale vraag: “En u, geliefde pelgrims, verwelkomde u het enige licht dat niet bedriegt: dat van God? Je wandelde drie dagen, bad, zong, leed onder de zon en in de regen, verwelkomde jij het licht in je hart? Heb jij de duisternis echt opgegeven? Heb je ervoor gekozen om de Weg te volgen door Jezus te volgen, die het Licht van de wereld is?” Een gewetensvraag!

Hij roept ons op: “Aan u, geliefde christenen, leken die zich bezighouden met het leven van de stad, wil

ik met kracht zeggen: ‘wees niet bang! Wees niet bang om het Licht van Christus naar deze wereld te brengen!’ Je eerste getuigenis moet je eigen voorbeeld zijn: handel volgens de waarheid! In uw familie, uw beroep, uw sociale, economische, politieke relaties, moge Christus uw Licht zijn! Wees niet bang om te getuigen dat je vreugde van Christus komt! Ik smeek u, verberg de bron van uw hoop niet! Integendeel, proclameer! Getuig! Evangeliseer! De kerk heeft je nodig! Herinner alles eraan dat alleen ‘de gekruisigde Christus de ware betekenis van vrijheid openbaart!’ (Sint Johannes Paulus II, *Veritatis Splendor*, 85). Met Christus, bevrijd vandaag de vrijheid die is geketend door valse mensenrechten, die geheel is gericht op de zelfvernietiging van de mens.”

Hij richt zich tot de vele jongeren: “Beste jonge mensen, je voelt vaak in je ziel de strijd van duisternis en licht. Je wordt soms verleid door de gemakkelijke geneugten van de wereld. Vanuit geheel mijn priesterhart zeg ik tegen jou: aarzel niet! Jezus zal je alles geven! Door hem als heiligen te volgen, verlies je niets! Je zult de enige Vreugde winnen die nooit teleurstelt!”

En dan is de pelgrimstocht ten einde. Bemoedigd en gesterkt door de sacramenten die zij hebben kunnen ontvangen, door de meditaties en het gebed, door de woorden van de kardinaal, door het samenzijn met vele gelijkgezinden, gaan de pelgrims weer huiswaarts. Een deel richting de drie treinen die speciaal zijn gecharterd om de bedevaarders weer terug naar Parijs (en natuurlijk Versailles) te brengen. Anderen met autobussen en

Van kathedraal naar kathedraal

ander vervoer. En wij blijven nog heel even. Bezoeken de kathedraal en vereren het relik van pater Pio. Voor ons is de terugreis pas morgen voorzien, nadat wij eerst nog hebben genoten van een heerlijke douche, een goede en gezellige maaltijd en een comfortabel echt bed in een hotel.

Tot slot nog deze woorden van kardinaal Sarah uit zijn dankbrief, geschreven kort na de bedevaart: “Ce magnifique pèlerinage montre que l’on peut encore vivre de nos jours notre foi commune dans la beauté de la liturgie romaine. Ce fut une riche expérience que je n’oublierai jamais. – Deze prachtige bedevaart laat zien dat men vandaag nog steeds ons gemeenschappelijk geloof in de schoonheid van de Romeinse liturgie kan leven. Het was een rijke ervaring, die ik nooit zal vergeten.”

Ook dit jaar zal een groep pelgrims vanuit Nederland aan de bedevaart deelnemen. Meer info is te vinden op de website van het Nederlandse chapitre van de Heilige Martelaren van Gorcum:
<http://www.ecclesiadei.nl/chartres>

Website van de Franse organisatie Notre Dame de Chrétienté (Frans en deels Engels):
<http://www.nd-chretiente.com>

Verenigingsnieuws

Liturgische vormingsdagen in Tegelen

Dit jaar organiseert de Vereniging voor Latijnse Liturgie van maandag 24 juni tot en met woensdag 26 juni de liturgische vormingsdagen in het klooster De Oude Munt te Tegelen. Het uitgangspunt van de vormingsdagen is de Latijnse liturgie, zowel in de gewone vorm (volgens het missaal van paus Paulus VI) als in de buitengewone vorm (volgens het missaal van paus Johannes XXIII).

De studiedagen zijn bedoeld voor priesters, diakens en priesterstudenten die zich in de Latijnse liturgie willen bekwamen of nadere verdieping zoeken en uitwisseling met anderen. Elke priester kan ook zijn eigen acoliet meebrengen. De dagen zijn een unicum in Nederland en Vlaanderen. Naast de praktische liturgische oefeningen

zijn er ook lezingen door gerenommeerde sprekers, momenten van gebed en ruim tijd voor broederlijk samenzijn. Het klooster De Oude Munt staat bekend om zijn gastvrijheid en goede keuken en is zowel per auto als per openbaar vervoer goed te bereiken.

Praktische informatie

Kosten: €135,-.

Voor deelname zonder logies geldt studententarief (€70,-)

Opgave vóór 1 mei a.s. via secretariaat@latijnseliturgie.nl of Schout Backstraat 118, 5037 MZ, Tilburg.

Voor nadere gegevens: tel. 077 – 37 31 572 of priorij.nazareth@oudemunt.nl

Adres: Priorij Nazareth, Klooster De Oude Munt Van Wevelickhovenstraat 1, 5931 KS, Tegelen

Algemene Ledendag van de Vereniging

De Algemene Ledendag van de Vereniging voor Latijnse Liturgie vindt dit jaar op zaterdag 11 mei plaats. De dag vangt om 11.00 uur aan in de Munsterkerk, met een Latijnse H. Mis (in de gewone vorm). Hoofdcelebrant is mgr. drs. H.M.G. Smeets, bisschop van Roermond.

Aansluitend (12.30 uur) is er lunch in MFC 't Paradies. Om 13.30 uur houdt dr. P. Lateur, vertaler en dichter, een voordracht over 'Ambrosius van Milaan, vader van de christelijke hymnen'. Aansluitend is er algemene ledenvergadering. Er wordt om 16.00 uur afgesloten met de vespers in de Munsterkerk.

Het bestuur nodigt alle leden van harte uit om aanwezig te zijn.

Praktische informatie

Kosten: Gratis

Locatie kerk:, Munsterplein 1-3, 6041 HD Roermond

Locatie lunch, programma en vergadering: MFC 't Paradies, Munsterstraat 61, 6041 GA Roermond

Voor nadere gegevens: www.latijnseliturgie.nl of 06 23 65 00 45

Adressen

Dagelijks bestuur

Voorzitter: mr. J.L.W.M. Zuiddwijk, Postbus 39,
9540 AA Vlagtwedde, 0597-434252
Vicevoorzitter: C. Mennen, pr., De Klok 24, 5251 DN
Vlijmen, 073-8515406
Secretaris: drs. H.C.W. Schilder, pr., Schout Backstraat
118, 5037 MZ Tilburg, 06-23650045
Penningmeester: vacature
Lid: drs. H.M.G. Kretzers, Bartholomeusstraat 15,
6121 JH Born, 046-4856437

Algemeen bestuur

mr. D.W.M. Boerboom, Goudplevier 23,
3831 GP Leusden, 033-7539385
mw. H. Bos-Boerefijn, heleenbos.vvll@gmail.com
dr. P.A.J. François, pr., Bosmanslei 16, B-2018
Antwerpen, 0032 474 719131
drs. S. Harperink, Voortsweg 7,
7523 CB Enschede, 06-29202341
drs. J.F. van Heijningen, Joh. Wagenaarkade 84 II,
3533 TM Utrecht, 030-2960889
L.J.A.J. Looman, Eikelkamp 16,
8162 ZJ Epe, 0578-616629
dhr. S.M. van Roode B.Ed., stevenvanroode@gmail.com

Erevoorzitter

A.F.M. de la Porte

Erelid

A.G.L. Dols, diaken

Contactpersonen

Friesland: p.a. mr. F.P.M. Slijkerman,
Ridderspoorweg 40, 9753 GK Haren (Gr.),
050-5346041
Gelderland - Apeldoorn: L.J.A.J. Looman, Eikelkamp
16, 8162 ZJ Epe, 0578-616629
Gelderland - Arnhem: H.W. van der Ven,
Doorwerthlaan 1, 6825 EW, 026-3610749
Groningen: vacature
Limburg: mevr. M.F.Th. de Gou, Klaasvelderweg 63,
6295 AH Lemiers, 043-3065516
Noord-Holland - Amsterdam: drs. R.C.A. Polet, diaken,
Cornelis Schuytstraat 32-II, 1071 JJ, 020-3343785
Noord-Holland - Haarlem: W.A. Heppe, Beemsterstraat
8 V, 2131 ZB Hoofddorp, 023-5620191
diocesaan 's-Hertogenbosch: mevr. drs. M.H. Stoelinga-
Kruse, Berg en Dalseweg 85 A, 6522 BC Nijmegen,
024-3222372
Overijssel - Twente: drs. S. Harperink, Voortsweg 7,
7523 CB Enschede, 06-29202341
Overijssel - Zwolle: A.F.M. ter Bekke, Cypressenlaan 9,
8024 XP Zwolle, 038-4537803
Zeeland: mevr. M. van Peer-Dubois, Oostsingel 132,
4461 KG Goes, 0113-215942
Zuid-Holland - 's-Gravenhage: vacature
Zuid-Holland - Leiden: drs. V.Ch. Ravensloot,
Juffermansstraat 78, 2341 JL Oegstgeest
Vlaanderen: dr. P.A.J. François, pr.,
Bosmanslei 16, B-2018 Antwerpen,
0032 474 719131

Bezoek ook onze webwinkel op
www.latijnseliturgie.nl

De geest van de liturgie € 24,95

Romeins Martyrologium
www.latijnseliturgie.nl

Colofon

Bulletin

Vereniging voor Latijnse Liturgie
Verschijnt 3x per jaar
ISSN 0166-0551 nr. 130

Uitgever

Vereniging voor Latijnse Liturgie
Schout Backstraat 118
5037 MZ Tilburg
KvK: 40478138
e-mail: vereniging@latijnseliturgie.nl
website: www.latijnseliturgie.nl

Eindredactie

mevr. drs. M. Muller

Redactiemedewerkers

drs. J.F. van Heijningen, drs. R.L. Enthoven,
T.H. Vermeer MA, drs. R.M. Schimmel (opmaak),
drs. K.P.Th. Wiecherink, mr. J.L.W.M. Zuijdwijk

Redactie-adres

Oude Varkenmarkt 11
2311 VN Leiden
tel.: 071-5327074
e-mail: eindredactie@latijnseliturgie.nl

Ledenadministratie

Secretariaat Vereniging voor Latijnse Liturgie
Schout Backstraat 118
5037 MZ Tilburg
tel.: 06-23650045
e-mail: secretariaat@latijnseliturgie.nl

Lidmaatschap

Lidmaatschappen kunnen ieder moment ingaan. Opzegging dient schriftelijk te geschieden, uiterlijk 2 maanden voor afloop van de abonnementsperiode. Lidmaatschapsgeld dient vooruit te worden betaald (u ontvangt hiervoor een factuur). Lidmaatschapsbijdragen per jaar: Lidmaatschap inclusief abonnement op het Bulletin (3 nummers) € 15,-, Steunlidmaatschap € 7,50

Bankrelatie

IBAN: NL 71 INGB 0000792105
BIC: INGBNL2A
t.n.v. Vereniging voor Latijnse Liturgie, Alphen aan den Rijn (Nederland)

Basisontwerp vormgeving

Marijke Kamsma, Bliksemzwart (Utrecht)

Coverfoto

Piero della Francesca, De verrijzenis (1463-1465), Museo Civico te Sansepolcro (Italië)

© 2019 Vereniging voor Latijnse Liturgie

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of overgenomen in enige vorm of op enigerlei wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Uitgever en auteurs verklaren dat dit blad op zorgvuldige wijze en naar beste weten is samengesteld, evenwel kunnen uitgever en auteurs op geen enkele wijze instaan voor de juistheid en/of volledigheid van de informatie. Uitgever en auteurs aanvaarden dan ook geen enkele aansprakelijkheid voor schade, van welke aard dan ook, die het gevolg is van handelingen en/of beslissingen die gebaseerd zijn op bedoelde informatie.

Webwinkel Latijnse Liturgie
www.latijnseliturgie.nl